

IZVJEŠTAJ

O ZAVRŠNOJ EVALUACIJI

PROMOVISANJE
ZDRAVIJIH ŽIVOTNIH
STILOVA MEĐU MLADIMA
U BOSNI I HERCEGOVINI
OSPORAVANJEM RODNIH STEREOTIPA II

PROJEKAT INICIJATIVA MLADIĆA II (YMI II)

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

OAK
FOUNDATION

Young
Men
Initiative

**IZVJEŠTAJ
O ZAVRŠNOJ EVALUACIJI**

Juli, 2020

**PROMOVISANJE
ZDRAVIJIH ŽIVOTNIH
STILOVA MEĐU MLADIMA
U BOSNI I HERCEGOVINI
OSPORAVANJEM RODNIH STEREOTIPA II**

PROJEKAT INICIJATIVA MLADIĆA II (YMI II)

Sadržaj

SAŽETAK	5
UVOD	17
Iskustva i lekcije iz drugih preventivnih programa	18
Svrha završne ankete	20
METODA	22
Dizajn istraživanja	22
Ispitanici	22
Instrumenti i procedure	24
Program intervencije	26
Ograničenja	26
REZULTATI	29
Rodni odnosi	29
Zdravlje	33
Traženje ljekarske pomoći, alkohol, pušenje i upotreba supstanci	33
Mentalno zdravlje	34
Seksualno i reproduktivno zdravlje	35
Nasilje	38
Iskustvo sa vršnjačkim nasiljem	39
Rodno zasnovano nasilje i nasilje u vezama	42
Učešće mladića i djevojaka u programu intervencije i njegovi efekti	46
ZAVRŠNE NAPOMENE	52
Rodni odnosi	52
Zdravlje	52
Nasilje	53
Učešće u programu intervencije	54
Korelacija između pojava	55
Prioriteti u različitim gradovima	56
Zajedničke karakteristike	56
Prioriteti u različitim gradovima	56
ZAKLJUČAK	59
LITERATURA	60

SAŽETAK

Sažetak

Uvod

Projekat Inicijativa mladića - promovisanje zdravijih životnih stilova među mladima u Bosni i Hercegovini osporavanjem rodnih stereotipa II ili Inicijativa mladića II (YMI II) nadovezuje se na CARE-ove sveobuhvatne i programske napore u borbi protiv međuljudskog i rodno zasnovanog nasilja (RZN), kao i za poboljšanje rodne ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini i za rad na pitanjima prevencije u vezi sa ekstremizmom i nasiljem kod mladih. Opšti cilj projekta je da se poveća prihvatanje zdravih, nenasilnih i rodno ravnopravnih životnih stilova kod mladića i djevojaka u Bosni i Hercegovini.

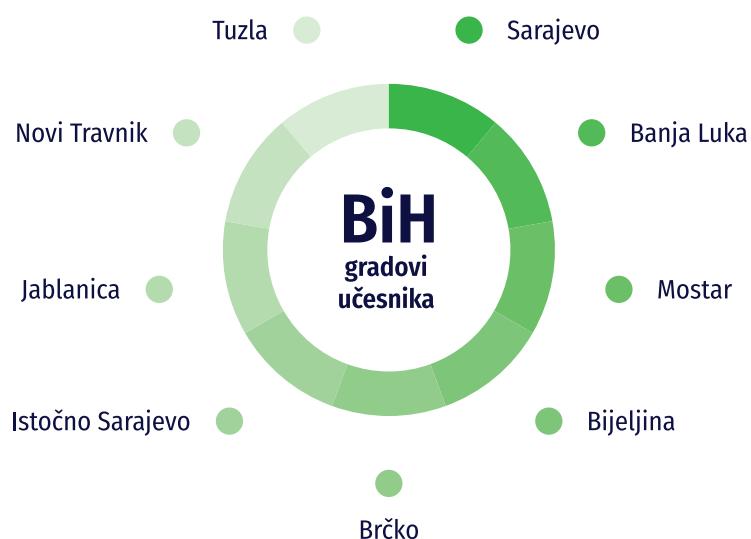
Završna anketa sprovodi se kako bi se doprinijelo sveobuhvatnom razumijevanju cjelokupnog napretka projekta fokusirajući se na promjene u znanju, stavovima i ponašanjima vezanim za rodno zasnovano nasilje, rodnu ravnopravnost, zdrave životne stile kod mladića i djevojaka iz Bosne i Hercegovine koji su učestvovali u 'Programu Y' u ciljnim školama u periodu od 2018-2020. Anketa je procijenila da li postoje razlike u stavovima, znanju i ponašanju mladića i djevojaka prije i nakon završetka projektnih aktivnosti u srednjim školama. Završna anketa ispitala je efekte projektnih aktivnosti na sljedeće sfere: stavovi koji se odnose na rodne odnose; zdravlje mladića i djevojaka, uključujući mentalno zdravlje i upotrebu psihootaktivnih supstanci; znanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju; iskustvo mladih sa pretrpljenim i počinjenim nasiljem.

Projekat su organizovali i podržali CARE International, Švajcarska agencija za razvoj i saradnju (SDC) i Oak Fondacija. Implementiran je u saradnji sa lokalnim omladinskim i nevladinskim organizacijama: Asocijacija XY (Sarajevo), Perpetuum mobile - Institut za razvoj mladih i zajednice (Banja Luka), Youth Power (Mostar) i omladinskih nevladinskih organizacija: Forum Teatar (Istočno Sarajevo), Nova vizija, (Novi Travnik), Otaharin (Bijeljina), Zemlja djece u BiH (Tuzla), Proni (Brčko), Omladinski klub "Pod istim suncem" (Jablanica).

Metoda

Metode su uključivale kvantitativne ankete koje su ispitanici sami popunjavali prije i poslije programa intervencije. Anketa je sprovedena u nekoliko faza. U 2018. godini sprovedena je prva faza istraživanja – početna anketa. Ispitanici su popunjavali upitnike (metodom olovka-papir). U drugoj fazi, većina mladića i djevojaka učestvovala je u edukativnom (interventnom) programu – Program Y, koji je uključivao grupne iskustvene radionice i aktivnosti kampanje u organizaciji „Budi muško klubova“. U trećoj fazi, u maju 2020. godine, sprovedena je završna anketa. Završna anketa sprovedena je kao online anketa zbog epidemiološke krize prouzrokovane pandemijom COVID-19.

Ispitanici u istraživanju bili su mladići i djevojke, starosne dobi od 15-18 godina iz devet gradova u Bosni i Hercegovini. To su: Sarajevo, Banja Luka, Mostar, Bijeljina, Brčko, Istočno Sarajevo, Jablanica, Novi Travnik i Tuzla. U početnoj anketi učestvovalo je ukupno 1652 ispitanika (917 mladića i 735 djevojaka). Završnu anketu ispunilo je 1216 ispitanika (590 mladića i 626 djevojaka), iz svih škola obuhvaćenih projektom u kojima je intervencija sprovedena. U završnoj anketi, broj ispitanika je bio manji iz nekoliko razloga, ali glavni razlog je pandemija COVID-19, koja je rezultirala zatvaranjem škola što je dovelo do odluke da se završna anketa sproveđe online. Zatvaranje škola takođe je rezultiralo time da profesori nisu imali neposredan i lični kontakt sa učenicima i nisu bili u stanju da utiču na učešće učenika u završnoj anketi. Štaviše, neki učenici u nekim gradovima nisu imali pristup internetu kod kuće. Pored toga, u periodu između dva istraživanja, jedan broj učenika je napustio školu.

Ispitanici

Mladići i djevojke starosne dobi od 15-18 godina

Broj mladića i djevojaka
u početnoj anketi

- mladići
- djevojke

Procenat broj mladića i djevojaka
u početnoj anketi

Broj mladića i djevojaka
u završnoj anketi

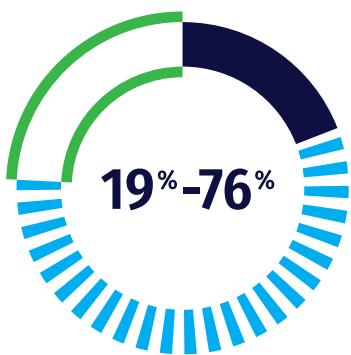
- mladići
- djevojke

Procenat broj mladića i djevojaka
u završnoj anketi

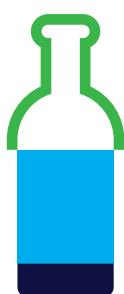
Rezultati

Rezultati ankete pokazuju da je na polju rodnih odnosa postignut napredak u svim gradovima. Generalno, stavovi djevojaka su rodno ravnopravniji nego stavovi mladića. U završnoj anketi, ispitanici imaju tolerantniji stav prema rodnim ulogama, rodnim normama i osobama sa homoseksualnom orientacijom. Napredak uglavnom varira do 20%. Napredak je postignut, ali možemo zaključiti da su indeksi rodne ravnopravnosti još uvijek niski u svim gradovima (raspon u završnoj anketi je od 19%-76%), pa bi rad sa mladim ljudima na ovom pitanju trebao biti nastavljen.

Raspon indeksa rodne ravnopravnosti
u završnoj anketi

U zdravstvenoj sferi testirali smo upotrebu psihoaktivnih supstanci, mentalno zdravlje i poznavanje seksualnog i reproduktivnog zdravlja. Između 12% i 57% mladića i 5% i 28% djevojaka piće alkohol (nekoliko puta mjesечно ili više). Najveći procenti su u Banjoj Luci, Bijeljini, Brčkom i Istočnom Sarajevu. U većini slučajeva 20%-30% mladih puši cigarete, a 2%-15% mladih koristi marihuanu. Rezultati završne ankete pokazuju da veći procenat mladića i djevojaka u svim gradovima piće alkohol, puši cigarete i marihuanu.

12% - 57%

Procenat mladića
koji piće alkohol
(nekoliko puta
mjesечно ili više)

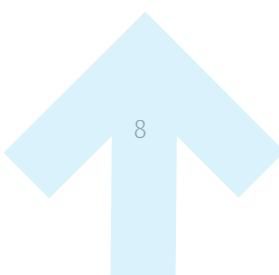
5% - 28%

Procenat djevojaka
koji piće alkohol
(nekoliko puta
mjesечно ili više)

20% - 30%

Procenat mladih koji puši cigarete

5% - 28%

Procenat mladih koji koristi marihuanu

U izjavi o mentalnom zdravlju, stanje sreće (64%-82% mladića i 63%-86% djevojaka) dominira u posljednjih mjesec dana. Najmanje je prisutna neroza (11%-33% mladića i 16%-37% djevojaka). Nisu zabilježene značajne razlike između početne i završne ankete.

64% - 82%

Mentalno zdravlje:
stanje sreće kod mladića

63% - 86%

Mentalno zdravlje:
stanje sreće kod djevojaka

11% - 33%

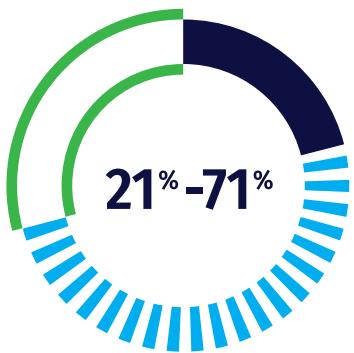
Mentalno zdravlje:
pristuna neroza kod mladića

16% - 37%

Mentalno zdravlje:
pristuna neroza kod djevojaka

Poznavanje seksualnog i reproduktivnog zdravlja u svim gradovima (osim Novog Travnika) varira od 21% do 71%. Znanje u završnoj anketi je bolje nego u početnoj anketi. Rezultati su obično bolji za 5-15%. Ovi rezultati nesumnjivo ukazuju na pozitivan uticaj i vrijednost realizovanog programa. Među mladima koji su imali seksualni odnos, veći procenat je onih koji su koristili kontracepcijska sredstva (21%-52% među mladićima; 4%-20% među djevojkama). Uprkos poboljšanju, još uvijek je potrebno sprovesti edukativne kampanje o važnosti kontracepcije u budućnosti.

Poznavanje seksualnog
i reproduktivnog zdravlja
u svim gradovima
(osim Novog Travnika)

Bolji rezultati završnog istraživanja
o poznavanje seksualnog
i reproduktivnog zdravlja
u svim gradovima
(osim Novog Travnika)

21% - 52%

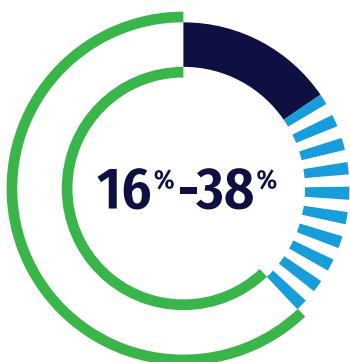
Procenat mladića koji su koristili
kontracepcijska sredstva

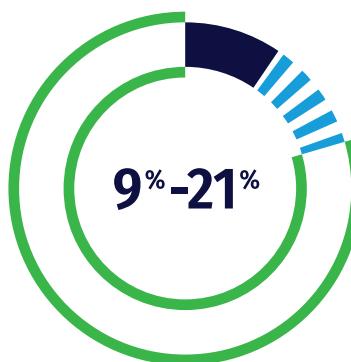
4% - 20%

Procenat djevojaka koji su koristili
kontracepcijska sredstva

Pozitivno je to što je u većini slučajeva percepcija nasilja i oblika nasilja u završnoj anketi zrelijia i dublja nego u početnoj. U završnoj anketi, 16%-38% mladića i 9%-21% djevojaka učestvovalo je u vršenju verbalnog i psihološkog nasilja u posljednja tri mjeseca. To se najviše vidi kod mladića iz Brčkog i Tuzle. Kada upoređujemo početnu i završnu anketu, nisu uočene konzistentne razlike.

Procenat mladića koji je učestvao u vršenju verbalnog i psihološkog nasilja u posljednja tri mjeseca

Procenat djevojaka koji je učestvao u vršenju verbalnog i psihološkog nasilja u posljednja tri mjeseca

U završnoj anketi fizičko nasilje je potvrđilo 15%-29% mladića i 5%-14% djevojaka. Kada je riječ o mladićima, najniži nivo fizičkog nasilja je primijećen u Novom Travniku (15,6%), a među djevojkama u Jablanici (5,3%). Najviši nivo je kod mladića u Tuzli i Sarajevu, te kod djevojaka u Banjoj Luci. Fizičko nasilje u većini gradova manje je izraženo u završnoj anketi. Napredak, u poređenju sa početnom anketom, je 8%-25% kod mladića i 5%-20% kod djevojaka. Rezultati pokazuju da su druge vrste nasilja (grupno nasilje, sajber nasilje, rodno zasnovano nasilje, nasilje prema gej osobama, itd.) takođe manje prisutne u završnoj anketi nego u početnoj. Napredak, u poređenju sa početnom anketom, u većini slučajeva je 5%-15%. Još jedna pozitivna stvar je što bi u završnoj anketi veći procenat mladih pokušao da spriječi nasilje koje se dešava u njihovom okruženju i ne bi bili pasivni.

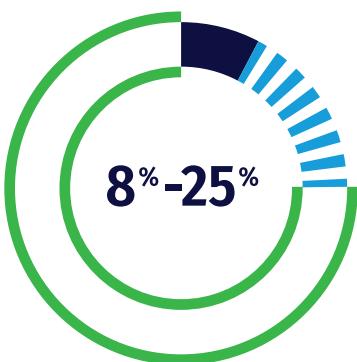
15% -29%

Procenat mladića koji je potvrđio fizičko nasilje u završnoj anketi

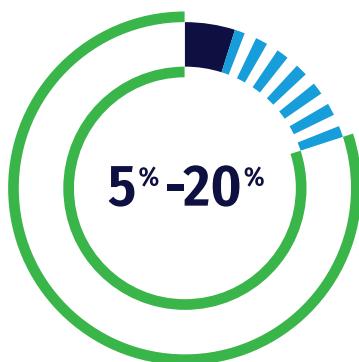

5% -14%

Procenat djevojaka koji je potvrđio fizičko nasilje u završnoj anketi

Mladići (fizičko nasilje):
napredak, u poređenju sa
početnom anketom

Djevojke (fizičko nasilje):
napredak, u poređenju sa
početnom anketom

Kada je u pitanju nasilje u vezi, psihološko nasilje je prisutno kod 5%-19% mladića i djevojaka, dok je fizičko nasilje različito zastupljeno. Ono varira između 4% i 9% kod mladića i 3%-17% kod djevojaka (osim Novog Travnika gdje je više zastupljeno). Ako uporedimo rezultate između početne i završne ankete, pozitivno je to što je u većini slučajeva iskustvo psihološkog i fizičkog nasilja u intimnoj vezi manje prisutno u završnoj anketi. Fizičko nasilje je posebno niže, obično niže za oko 10%.

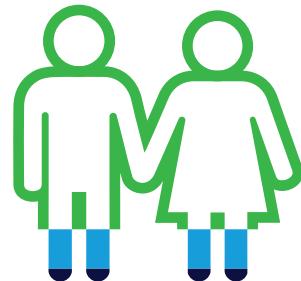
5% - 19%

Nasilje u vezi:
psihološko nasilje kod mladića i djevojaka

3% -9%

Nasilje u vezi:
fizičko nasilje kod mladića
(osim Novog Travnika
gdje je više zastupljeno)

3% -17%

Nasilje u vezi:
fizičko nasilje kod djevojaka
(osim Novog Travnika
gdje je više zastupljeno)

10%

Procenat manje prisutnosti
fizičkog nasilja u intimnoj
vezi u završnoj anketi

52%-91%

Procenat mladića i djevojaka
u završnoj anketi koji se osjećaju
sposobnim da sprječe nasilno
ponašanje u intimnoj vezi

5% -15%

Veći procenat mladića i djevojaka u završnoj anketi koji se osjećaju sposobnim da spriječe nasilno ponašanje u intimnoj vezi u odnosu na početnu anketu

Generalno, većina ispitanika (40%-60%) zadovoljna je različitim aspektima projekta. Ispitanici u skoro svim gradovima najviše su cijenili komunikaciju i druženje, zatim rad trenera, kao i metode koje se koriste tokom rada. Većina ispitanika je veoma cijenila i pokazala zadovoljstvo projektom u cjelini. Najveći nivo zadovoljstva zabilježen je u Tuzli, Bijeljini i Banjoj Luci.

40% -60%

Zadovoljstvo učesnika različitim aspektima projekta

Zaključak

U devet gradova BiH sprovedena je početna i završna anketa kroz koje smo pokušali da testiramo efekte programa intervencije koji je imao za cilj razvijanje zdravih životnih stilova kod mladića i djevojaka.

U svim gradovima najznačajniji napredak je postignut u oblasti rodnih odnosa i znanja o seksualnom i reproduktivnom zdravlju. U završnoj anketi, počinjeno fizičko nasilje, grupno nasilje i rodno zasnovano nasilje smanjeni su u većini gradova. Takođe, većina ispitanika u svim gradovima ima za cilj konstruktivno djelovanje i rješavanje sukoba ako se on pojavi. Nismo otkrili napredak ili dosljedne promjene na polju mentalnog zdravlja. Jedini slabiji rezultat odnosi se na upotrebu različitih psihoaktivnih supstanci (alkohol, cigarete i marihuana) što je u korelaciji sa vršnjačkim normama koje prate taj period odrastanja, kao i sa nekim tradicionalnim i kulturnim običajima na našem području.

Generalno, većina ispitanika je zadovoljna različitim aspektima projektnih aktivnosti. Ispitanici u skoro svim gradovima visoko su ocijenili rad trenera i vršnjačkih edukatora, komunikaciju i druženje, kao i metode korištene tokom rada.

Možemo da zaključimo da dobijeni rezultati evaluacije ukazuju na svršishodnost ovog programa. Mladići i djevojke u BiH ispoljavaju brojne lične i društvene probleme, ali očigledno je da se većina tih problema može riješiti adekvatnim, interaktivnim i radom orijentisanim ka mladima. Nadamo se da će program ohrabriti nadležne državne obrazovne institucije i škole da aktivnije rade na uspostavljanju redovnih školskih programa koji bi vodili ka poboljšanju životnih stilova mladih ljudi.

UVOD

Uvod

Projekat Inicijativa mladića - promovisanje zdravijih životnih stilova među mladima u Bosni i Hercegovini osporavanjem rodnih stereotipa II ili Inicijativa mladića II (YMI II) nadovezuje se na CARE-ove sveobuhvatne i programske napore u borbi protiv međuljudskog i rodno zasnovanog nasilja (RZN), kao i za poboljšanje rodne ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini i za rad na pitanjima prevencije u vezi sa ekstremizmom i nasiljem kod mladih. Projekt YMI II implementiran je u Bosni i Hercegovini, usmjeren ka mladima, posebno mladićima ranjivim na nasilje i njihovom antisocijalnom ponašanju jačanjem odgovarajućih vještina, znanja i stavova koji vode do poboljšanog ponašanja vezano za rodnoravnopravne norme i nenasilje.

Projekat kojeg je implementirao CARE International Balkan nadovezao se na uspjeh prve faze i doprinio je pozitivnim promjenama u stavovima i ponašanju mladih ljudi srednjoškolskog uzrasta koji se neposredno odnose na zdravlje, nasilje, ekstremizam i rodnu ravnopravnost. To je postignuto rješavanjem ovih pitanja na više nivoa kroz pet glavnih pravaca intervencije: 1) povećanje kapaciteta osoblja omladinskih organizacija za implementaciju specijalizovanih nastavnih planova i programa, Programa Y i Programa Y+ namijenjenih socijalno marginalizovanoj populaciji, mladim ljudima koji ne pohađaju školu i mladim prestupnicima i Programa Y++, koji je prilagođeni Program Y za učenike viših razreda osnovnih škola; 2) povećanje broja kantonalnih i/ili entitetskih ministarstava koja akredituju program i podržavaju njegovo širenje u više škola; 3) razvoj novih internetskih alata i promovisanje upotrebe tehnologije za razvoj jeftinih modela za implementaciju i evaluaciju u ciljnim školama; 4) podizanje svijesti i promjena stavova mladih prema raznim aspektima zdravlja, nasilja i rodne ravnopravnosti; i 5) podrška i/ili angažovanje sa postojećim koalicijama nevladinih organizacija i građanima radi zagovaranja sveobuhvatnog obrazovanja životnih vještina u školama.

Opšti cilj projekta je da se poveća prihvatanje zdravih, nenasilnih i rodno ravnopravnih životnih stilova kod mladića i djevojaka u Bosni i Hercegovini. Intervencija je imala za cilj da se pozabavi štetnim životnim stilovima koji pogađaju i mladiće i djevojke. Takođe, namjera u ovoj fazi je da se izvrši uticaj na društvena kretanja i građanske koalicije kako bi se podstakla vlada da aktivno promoviše/bavi se pitanjem rodne ravnopravnosti, prevencije rodno zasnovanog nasilja, obrazovanja iz oblasti životnih vještina i zdravstvenog obrazovanja u školama. Radom sa lokalnim nevladnim organizacijama koje su aktivne u promociji rodne ravnopravnosti i razvoju mlađih doprlo se do većeg procenta mlađih ljudi sa ciljem da nauče važne životne vještine, a samim tim i praktikuju rodno ravnopravnije stavove i ponašanja. U saradnji i sinergiji sa drugim sličnim inicijativama koje implementiraju vlada i druge lokalne i međunarodne nevladine organizacije, ovaj projekt je doprinio sveobuhvatnom smanjenju nasilnih incidenta u školama i zajednici u kojima su učestvovali mlađi ljudi, kao i povećanim zdravim, nenasilnim i rodno ravnopravnim stavovima i ponašanjima koje su prijavljivali ciljani mlađi ljudi.

Projekat su organizovali i podržali CARE International Balkan, Švajcarska agencija za razvoj i saradnju (SDC) i Oak Fondacija. Implementiran je u saradnji sa lokalnim omladinskim i nevladnim organizacijama: Asocijacija XY (Sarajevo), Perpetuum mobile - Institut za razvoj mlađih i zajednice

(Banja Luka), Youth Power (Mostar) i omladinskih nevladinih organizacija: Forum Teatar (Istočno Sarajevo), Nova vizija (Novi Travnik), Otaharin (Bišejina), Zemlja djece u BiH (Tuzla), Proni (Brčko), Omladinski klub "Pod istim suncem" (Jablanica).

U tekstu koji slijedi predstavićemo primjere nekih preventivnih programa i njihovih efekata na razvoj mladih.

Iskustva i lekcije iz drugih preventivnih programa

Mladi ljudi, posebno mladići, suočavaju se sa različitim izazovima tokom adolescencije (Roth et al., 1998). Većina smrtnih slučajeva kod adolescenata (naročito kod mladića) prouzrokovana je povredama, ubistvima i samoubistvima. Posljedice upotrebe supstanci, povreda i invalidnosti vezanih za saobraćajne nezgode sa motorima i automobilima, posljedice nezaštićenih seksualnih aktivnosti, emocionalnih i poremećaja ponašanja, hroničnih bolesti i poremećaja ishrane predstavljaju značajne izvore morbiditeta adolescenata (Millstein, Petersen, & Nightingale, 1993). Uključenost u rizična ponašanja (upotreba droga i alkohola i zavisnost od duvana; nezaštićeni seksualni odnos; maloljetnička delinkvencija, itd.) ograničavaju životne šanse adolescenata. Neki od adolescenata sa zdravstvenim i bihevioralnim problemima imaju problema sa akademskim postignućima, angažovanjem u školskim i drugim institucijama, građanskom odgovornošću, porodicom i vršnjacima. Ovi problemi takođe odražavaju izazove sa kojima se mladi ljudi na Balkanu suočavaju.

Zbog pomenutih problema mladih, potrebno je organizovati preventivne programe u zajednici. Studije o efektima međunarodnih preventivnih programa su ohrabrujuće i za ovaj projekat. U nekoliko međunarodnih programa zaključeno je da preventivni edukativni programi u zajednici mogu uticati na stavove i ponašanje mladih i uopšte na njihov životni stil i zdravlje. Opisaćemo neke primjere takvih programa.

U izvještaju kojeg su sastavili Gaffney, Ttofi i Farrington (2019) predstavljen je ažurirani sistematski i metaanalitički pregled efikasnosti programa intervencije i prevencije vršnjačkog nasilja u školama. Oni su u svom pregledu utvrdili da su programi za borbu protiv nasilja u školama efikasni u smanjenju kako broja počinjenja tako i broja žrtava vršnjačkog nasilja. Oni preporučuju da su potrebna dodatna istraživanja kako bi se identifikovale specifične komponente programa za borbu protiv vršnjačkog nasilja koje postižu najbolje rezultate u smanjenju nasilničkog ponašanja.

Evans, Frazer i Cotter (2014) u svojim metaanalizama evaluirali su programe intervencije objavljene u periodu između juna 2009. i aprila 2013. godine, usredsređujući se na suštinske rezultate u 32 studije koje su istražile 24 intervencije vršnjačkog nasilja. Od 32 članka, 17 njih procjenjuje i nasilje i viktimizaciju, 10 njih procjenjuje samo viktimizaciju a 5 procjenjuje samo nasilje. Od 22 studije o ispitivanju počinjenja nasilja, u 11 njih (50%) su primijećeni značajni efekti; od 27 studija koje su ispitivale viktimizaciju nasilja, 18 njih (67%) je prijavilo značajne efekte. Iako su sveukupni rezultati pomiješani, podaci ukazuju da su intervencije sprovedene sa homogenim uzorcima uspješnije od programa u kojima su uzorci više heterogeni.

Stice et al. (2009) u metaanalitičkom pregledu sumira efekte programa za prevenciju depresije kod mladih. Identifikovali su 47 ispitivanja koja su ocjenjivala 32 programa prevencije. Prosječni efekti simptoma depresije prije i poslije programa bili su mali, ali 41% programa prevencije je rezultiralo značajnim smanjenjem simptoma depresije, a 13% značajnim smanjenjem rizika za budući depresivni poremećaj. Veći efekti pojavili su se kod programa koji su namijenjeni visokorizičnim pojedincima, kod uzoraka sa više žena, uzoraka sa starijim adolescentima, programa sa kraćim trajanjem koji uključuju izradu domaćih zadataka, te programe koje pružaju profesionalni intervencionisti.

Programi koji se fokusiraju na jedno rizično ponašanje mogu biti uspješni u smanjenju specifičnog rizičnog ponašanja, ali rijetko imaju pozitivan uticaj na druge aspekte života mladih ljudi (Petrosino, Turpin-Petrosino, & Buehler, 2002). Mladim ljudima može se pružiti podrška da razviju adaptivne sposobnosti suočavanja, pozitivne stavove i vrijednosti, zdravo ponašanje i podržavajuće društvene mreže promjenom akcenta programa sa smanjenja rizičnog ponašanja na promovisanje pozitivnog mentalnog zdravlja i izgradnju otpornosti. Kao rezultat toga, manje je vjerovatno da će ponašanja rizična po zdravlje biti usvojena ili da će postati doživotni obrasci ponašanja (Komro & Stigler, 2000; Saewyc i Stewart, 2008).

Programi koji su osmišljeni za podsticanje veće povezanosti sa školama i za podsticanje socijalnih i emocionalnih kompetencija pokazali su snažno smanjenje rizičnog ponašanja (Patton et al., 2006).

Wright et al. (2006) su ocjenjivali jednogodišnji program izgradnje vještina zasnovan na umjetnosti u zajednici, van školskog okruženja. Preko 37 sedmica mladi su istraživali različite umjetničke medije i kreirali produkciju ili prezentaciju u zajednici. Pored razvijanja umjetničkih vještina, učesnici su prijavili poboljšanja u komunikaciji, saradnji, rješavanju sukoba, društvenim vezama i vještinama timskog rada, te smanjenju emocionalnih problema u poređenju sa kontrolnom grupom.

Prema Keleheru i Armstrongu (2005), efikasnost kampanja za razvoj mladih zasnovanih na medijima povećava se kada kampanju nadopunjuje mješavina fokusiranih aktivnosti u zajednici koje se koriste tokom određenog vremenskog perioda, a ne kao kratka intervencija. Kampanje bi takođe trebalo da razviju kulturno osjetljive i odgovarajuće materijale i prakse. Izgleda da bi takve intervencije mogle poboljšati znanje ispitanika, ali je manje vjerovatno da će uticati na promjenu ponašanja. Kao i kod drugih inicijativa zasnovanih na znanju, i ovi resursi se mogu najbolje upotrijebiti u tandemu sa drugim, interaktivnijim naporima.

Postoje snažni dokazi da su programi zasnovani na radu u zajednici korisni u promociji pozitivnog razvoja mladih. Programi u zajednici koji pomažu mladoj osobi da uspostavi i održava odnose sa roditeljima, braćom i sestrama i prijateljima mogu pomoći mladima da poboljšaju svoje sposobnosti preuzimanja odgovornosti i rješavanja problema i obezbijede lakši prolazak kroz adolescenciju i ulazak u odraslo doba (O'Brien et al., 2004).

Dobar primjer preventivnog programa je američki program Teen Outreach koji se sprovodi u školama, u partnerstvu sa agencijama lokalnih zajednica (Allen, Philliber, Herrling, & Kuperminc, 1997). Cilj programa je bio da se smanji broj tinejdžerski trudnoća i akademski neuspjeh. Mladi su pratili nastavni plan i program koji je uključivao diskusije i obuku iz vještina o samosvijesti, životnih vještinama, suočavanja sa porodičnim stresom, donošenja odluka, ljudskog rasta i razvoja, kao i volontiranja u zajednici. Nakon intervencije koja je održana tokom jedne školske godine, mladi koji

su učestvovali u ovom programu pokazali su značajno smanjenje školskog neuspjeha, prekida u školovanju i tinejdžerskih trudnoća, u poređenju sa odgovarajućom kontrolnom grupom.

Ovi primjeri preventivnih programa ukazuju da mogu pozitivno uticati na prosocijalno ponašanje mladih i uopšte zdraviji razvoj mladih. Ovi podaci su takođe snažna osnova za našu hipotezu da Program Y može da ima pozitivan uticaj na mlađe ljude.

Svrha završne ankete

Završna anketa se sprovodi kako bi doprinijela sveobuhvatnom razumijevanju cjelokupnog napretka projekta, kao i promjena u znanju, stavovima i ponašanju vezanim za rodno zasnovano nasilje, rodnu ravnopravnost i zdrave životne stilove kod mladića i djevojaka iz Bosne i Hercegovine koji učestvuju u programu. Procijenili smo da li postoje razlike u stavovima, znanju i ponašanju mladića i djevojaka prije i nakon završetka projektnih aktivnosti. Ispitali smo efekte projektnih aktivnosti na sljedeće sfere života mladića i djevojaka:

- Mišljenja mladića i djevojaka u vezi rodnih uloga i stavova;
- Zdravlje mladića i djevojaka, uključujući konzumiranje alkohola, pušenje, zloupotrebu supstanci;
- Iskustvo mladića i djevojaka sa pretrpljenim i počinjenim nasiljem;
- Nivo mentalnog zdravlja mladića i djevojaka;
- Kakva saznanja imaju mladići i djevojke o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, kontracepciji i polno prenosivim infekcijama;
- Učešće mladića i djevojaka u različitim projektnim aktivnostima.

METODA

Metoda

Dizajn istraživanja

Metode su uključivale kvantitativne ankete koje su ispitanici sami popunjavalii prije i poslije programa intervencije. Koristili smo upitnik koji je testiran u prethodnim istraživanjima koje je sproveo CARE International Balkans. Istraživanje je sprovedeno u nekoliko faza. U 2018. godini sprovedena je prva faza istraživanja. Ispitanici su popunjavalii upitnike (metoda olovka-papir). U drugoj fazi, većina mladića i djevojaka učestvovala je u edukativnom (interventnom) programu - Program Y - Mladi - Inovativni pristupi u prevenciji rodno zasnovanog nasilja i promociji zdravih životnih stilova kod mladića i djevojaka. U trećoj fazi, u maju 2020. godine, sproveli smo završnu anketu. Završna anketa je sprovedena kao internetska anketa zbog epidemiološke krize izazvane pandemijom COVID-19. Ovo istraživanje nam omogućava da uporedimo rezultate prije i poslije programa intervencije i utvrdimo da li je došlo do određenih promjena kod ispitanika.

Završna anketa sprovedena je u saradnji između CARE-a, lokalnih partnerskih nevladinih organizacija, predstavnika škola i konsultanta. Lokalne partnerske nevladine organizacije osigurale su dozvole za ulazak u škole i prikupljanje upitnika. CARE-ov projektni menadžer imao je vodeću koordinacijsku ulogu.

Ispitanici

Svi ispitanici bili su mladići i djevojke. U pogledu starosne dobi, ispitanici u anketi bili su slični na svim lokacijama. Prosječna starost ispitanika u svim gradovima bila je 17,5 godina. Istraživanje je sprovedeno u sljedećim gradovima i školama: Sarajevo (Srednja zubotehnička škola; Peta gimnazija); Banja Luka (Škola učenika u privredi; Ugostiteljsko-trgovinsko-turistička škola; Poljoprivredna škola); Mostar i Stolac (Ekonomска i ugostiteljsko-turistička škola; Elektrotehnička škola; Gimnazija; Mašinsko-saobraćajna škola; Građevinska škola; Srednja škola Stolac); Bijeljina (Poljoprivredna škola); Brčko (Tehnička škola); Istočno Sarajevo (Srednja škola Istočna Ilidža); Jablanica (Srednja škola Jablanica); Novi Travnik (Mješovita srednja škola); i Tuzla (Mješovita srednja građevinsko-geodetska škola; Mješovita srednja mašinska škola).

U završnoj anketi, bio je manji broj ispitanika u gotovo svakom gradu, jer su neki u međuvremenu napustili školu. Štaviše, škole su bile zatvorene za vrijeme pandemije COVID-19, tako da su profesori imali manje kontakata sa učenicima, a samim tim nisu mogli da utiču na nivo učešća učenika u završnoj anketi, kao što bi imali da su imali lične kontakte sa učenicima. Pored toga, bilo je mnogo teže motivisati i kontrolisati učešće ispitanika u završnoj anketi.

Sve u svemu, 917 mladića i 735 djevojaka učestvovalo je u početnoj anketi. Ukupan broj ispitanika u početnoj anketi bio je 1652, dok je u završnoj anketi učestvovalo 590 mladića i 626 djevojaka, tj. ukupno 1216. Detalji o uzorku i broju mladića i djevojaka u svakom gradu navedeni su u tabeli 1.

Tabela 1: Broj mladića i djevojaka ispitanika iz svih gradova

Gradovi	Pol ispitanika	Broj u početnoj anketi	Broj u završnoj anketi
Banja Luka	mladići	251	134
	djevojke	138	91
Bijeljina	mladići	35	21
	djevojke	71	43
Brčko	mladići	87	53
	djevojke	11	10
Istočno Sarajevo	mladići	27	25
	djevojke	95	93
Jablanica	mladići	43	33
	djevojke	57	57
Mostar	mladići	187	133
	djevojke	171	155
Novi Travnik	mladići	74	32
	djevojke	33	28
Sarajevo	mladići	118	105
	djevojke	146	133
Tuzla	mladići	95	54
	djevojke	13	16
Ukupan broj mladih ljudi		1652	1216

Socijalni status porodica ispitanika sličan je u svim gradovima. Većina roditelja je završila srednju školu, zatim slijede oni koji su stekli diplomu neke od visokoškolskih ustanova, a najmanji je broj onih koji imaju završenu osnovnu školu ili manje. Procjena finansijske situacije u porodici slična je u svim gradovima. Većina ispitanika (63%-80%) smatra je dobrom. Ove informacije mogu biti rezultat društveno poželjnog odgovora. Ispitanicima je često neugodno da priznaju da žive u siromašnim porodicama. Dokaz za to su podaci o zaposlenosti roditelja. Većina ispitanika sa oba zaposlena roditelja je iz Istočnog Sarajeva (70%) i Sarajeva (53%). U drugim gradovima 24%-45% ispitanika prijavilo je da su oba roditelja zaposlena. Tako je u ovim gradovima značajan procenat ispitanika čiji su jedan ili čak oba roditelja nezaposleni. Ovo ukazuje na činjenicu da finansijska situacija vjerovatno nije sjajna u svim porodicama.

Tabela 2: Socijalni status ispitanika

Gradovi	Oba roditelja zaposlena	Finansijska situacija dobra ili odlična
Banja Luka	44,9	63,1
Bijeljina	34,4	64,1
Brčko	36,5	79,4
Istočno Sarajevo	70,3	74,6
Jablanica	25,6	68,9
Mostar	44,1	79,8
Novi Travnik	28,3	71,7
Sarajevo	53,4	76,5
Tuzla	24,3	72,8

Instrumenti i procedure

Prva faza ankete sprovedena je u školskim ustanovama, u prisustvu anketara. U završnoj anketi, anketa je sprovedena putem interneta, bez kontrole konsultanta ili anketara. Pandemija COVID-19 dovela je do zatvaranja škola, što je zahtjevalo promjenu pristupa u sprovođenju završne ankete. Donesena je odluka da se koriste internetske ankete koje ispitanici sami popunjavaju, a ne ankete koje sprovode anketari kako bi se prikupili lični i osjetljivi podaci od velikog broja mladića i djevojaka u više škola. Ovo je jedno od ograničenja ankete na koje nismo mogli da utičemo zbog zatvaranja škola. Na početku upitnika ispitanici su dali pismenu saglasnost za učešće. Popunjavanje upitnika u obje faze, početnoj i završnoj, bilo je anonimno.

U razvoju instrumenta ankete tim je uravnotežio složene zahtjeve za evaluaciju sa potrebom da upitnik bude kratak i jednostavan. Konkretno, ovo je podrazumijevalo da se osigura da mladići i djevojke razumiju pitanja, da znaju kako da odgovore na pitanja i da mogu da prate nekoliko uključenih obrazaca preskakanja odgovora. Istraživanje je prethodno testirano u svim gradovima i izvršena su odgovarajuća prilagođavanja prije sprovođenja početne i završne ankete.

- Upitnik je podijeljen u nekoliko dijelova radi prikupljanja informacija za evaluaciju, kao i uspostavljanja zajedničkog razumijevanja situacije ovih mladića i djevojaka. Dijelovi su sljedeći:
- Opšte osnovne informacije uključujući pitanja o porodici, domaćinstvu, demografiji i socioekonomiji;
- Rodni odnosi, stavovi o muškarcima i ženama uključivali su 17 glavnih stavki iz Skale rodno-ravnopravnih muškaraca (GEM). GEM skala je široko korišten i testiran instrument koji je pokazao ogromnu pouzdanost u procjeni u kojoj mjeri muškarci i žene prihvataju ili podržavaju nepravičan ili pravičniji pogled na odnose muškaraca i žena. Ova skala je potvrđena u više od 15 zemalja. Stavke se kreću od izjava o ulogama muškaraca i žena u kući, u vezama, u prihvatanju nasilja nad ženama do stavova prema homoseksualnosti;
- Zdravlje je uključivalo pitanja o traženju ljekarske pomoći, pušenju, (zlo)upotrebi alkohola i supstanci; pitanja o poznавању seksualног и reproduktivног zdravlјa, stavovima prema kontracepciji, HIV-u i PPI; o stanju mentalног zdravlјa mјerenog kraćom verzijom inventara mentalног zdravlјa - MHI 5. Ova skala je imala pet stavki (raspon je od 1 do 5). Tri stavke bile su povezane sa prisustvom psiholoških tegoba a dvije sa psihološkim blagostanjem u posljednjih mјесec dana. Primjeri stavki su: „Koliko ste vremena u toku poslednjih mјесec dana bili veoma nervozna osoba/osjećali se mirno i spokojno?“ Autori revidirane skale su Rumpf et al. (2001);
- Pitanja o doživljenom i počinjenom nasilju, rodno zasnovanom nasilju i nasilju u vezi;
- Pitanja o društvenim aktivnostima i aktivnostima u slobodno vrijeme mladića i djevojaka.
- Učešće u aktivnostima programa intervencije (radionice, Budi muško klubovi - BMK, izloženost aktivnostima kampanje, itd.).

U završnom upitniku dodali smo detaljan dio o izloženosti programu osmišljenom za mjerjenje uključenosti ispitanika u Inicijativi mladića i kako oni vrednuju različite programske aktivnosti. Instrumenti za mladiće i djevojke bili su isti.

U okviru statističke analize izračunali smo mjere deskriptivne statistike, frekvencije, procente i aritmetičke sredine. Rezultati su izračunati, analizirani i predstavljeni odvojeno za sve gradove i odvojeno za mladiće i djevojke.

Program intervencije

Srž intervencije Inicijative mladića je Obrazovni priručnik Programa Y (mladi) koji uključuje niz grupnih edukativnih radionica praćenih kampanjom društvenih normi koja promoviše kritičko i lično promišljanje o rodu, maskulinitetima i zdravlju, sa snažnim fokusom na prevenciju nasilja. Inicijativa mladića je radila sa mladićima i djevojkama starosne dobi od 15 do 19 godina u školama kako bi razgovarali i kritički promišljali o pitanjima kao što su maskulinitet, rodne norme, seksualnost i nasilje, kako kroz edukativne radionice, tako i kroz prosocijalnu kampanju životnih stilova. Glavne interventne tačke Inicijative mladića obuhvatale su grupnu iskustvenu radionicu zasnovanu na Priručniku Programa Y i aktivnostima kampanje Budi muško klubova u školama i zajednicama, kao i brojne druge kampanje. U osmišljavanju programa i kampanja učestvovalo je osoblje za implementaciju, a facilitatori su obučeni zajedno kako bi se osigurala dosljednost u različitim gradovima. Većina aktivnosti realizovana je u periodu od januara 2018. do marta 2020. godine, između početne i završne ankete. Sličan paket aktivnosti sproveden je u svakoj od škola, uključujući:

- **Grupne edukativne radionice.** Inicijativa mladića je razvila osnovnu listu radionica iz Priručnika Programa Y (do 19) koje su tokom nekoliko mjeseci sprovedene sa grupama mladića i djevojaka. Na radionicama je bilo obrađeno više tema, uključujući *Šta je to što zovemo rod?; Izražavanje sopstvenih osjećanja; Etiketiranje; Šta je seksualno nasilje?; Kontrola bijesa; Od nasilja do poštovanja u intimnim vezama; Seksualno zdravlje; Upotreba droga i alkohola; Vršnjačko nasilje i nasilje nad ženama, itd.* Sesije su uključivale interaktivne pristupe koji su navodili na dijalog i razmišljanja ispitanika.
- **Kampanje** – kampanje životnih stilova, kampanje društvenih normi i kampanje prevencije nasilja razvijene su u uskoj saradnji lokalnih partnera sa mladićima i djevojkama iz svih zemalja uključenih u projekat. Neke od njih su „Jesi OK?“, „Budi muško“, „Reaguj ljudski“. Aktivnosti i materijali korišteni u kampanjama su bili predstavljeni su u školama i pojačali su mnoge iste teme koje su obrađene na radionicama, uključujući mentalno zdravlje, seksualno zdravlje (npr. promovisanje upotrebe kondoma), prevenciju nasilja i rodnoravnopravnije norme. Neke od aktivnosti bile su flash mob akcije, konferencije, radionice, video snimci, predavanja, itd. Izrađeno je nekoliko materijala, uključujući postere, majice i brošure. Aktivnosti su bile otvorene za sve mladiće i djevojke u školama i često su bile organizovane povodom značajnih datuma (16 dana aktivizma; 8. mart - Međunarodni dan žena; 12. avgust - Međunarodni dan mladih) sa ciljem da se održe edukativne i zabavne aktivnosti, uključujući kvizove, muzička takmičenja, crtanje grafita i ulične sajmove.

Ograničenja

Opšte ograničenje bilo kojeg kvazeksperimentalnog dizajna istraživanja je da se pristrasnost izbora ne može isključiti jer učesnici istraživanja nisu nasumično dodijeljeni lokacijama za intervenciju, odnosno, pošto učesnici dobrovoljno učestvuju, ti učesnici se na neki način mogu razlikovati od opšte populacije.

Jedno od najvećih ograničenja ankete je to što je prva faza sprovedena metodom olovka-papir, a druga je sprovedena kao internetska anketa jer su škole bile zatvorene zbog pandemije COVID-19. Bilo je teško motivisati ispitanike da učestvuju u internetskoj anketi, a još teže pratiti način na koji su ispunili upitnik. U internetskoj anketi nismo uspjeli primijeniti princip kodiranja upitnika kao što je to bio slučaj u početnoj anketi. Zbog toga smo bili primorani da upoređujemo rezultate iz prve i druge faze na nivou grupe, ne poredeći pojedinačne upitnike, što je rezultiralo određenim metodološkim ograničenjima.

Jedno od ograničenja je mali broj ispitanika u nekim gradovima, posebno ako uzmemu u obzir da su rezultati predstavljeni odvojeno za mladiće i djevojke. Bili smo primorani da u nekim poduzorcima imamo samo oko 30 ispitanika. Iz tog razloga moramo biti oprezni kada tumačimo rezultate. Ovi rezultati se ne mogu generalizovati za cijelokupnu populaciju mladih u tim opština.

Korištenje ankete koju ispitanici sami popunjavaju može biti prednost kao i ograničenje. Dopuštanje mladićima i djevojkama da sami popunjavaju anketu može rezultirati većom spremnošću da razmjenjuju osjetljive ili privatne informacije nego što bi to bio slučaj da anketu popunjavaju u prisustvu anketara. Međutim, potencijalni problem anketa koje ispitanici popunjavaju sami je da ispitanici možda ne razumiju pitanja. Uloženi su napor da se to ograničenje smanji prethodnim testiranjem ankete sa sličnom grupom mladića i djevojaka u svakoj opštini da bi se osigurala razumljivost i jednostavnost. Naš cilj je bio takođe da dobijemo rezultate za pojedine gradove, a ne da pravimo poređenje među njima.

REZULTATI

Rezultati

Predstavićemo rezultate po tematskim oblastima: rod, zdravlje, nasilje i učešće u projektnim aktivnostima. Rezultati za mladiće i djevojke prikazani su u odvojenim tabelama, kao i za svaki grad posebno. Nismo izračunali rezultate za djevojke iz Brčkog i Tuzle jer je mali broj njih učestvovao u istraživanju (10 i 16). Ispod tabela dati su komentari rezultata, prvo za mladiće a potom za djevojke. Nismo napravili dublju analizu između gradova, jer ispitanici iz različitih gradova pripadaju različitom porodičnom, socijalnom i demografskom kontekstu.

Rodni odnosi

Koristili smo modifikovanu GEM skalu za procjenu usklađenosti mladića i djevojaka sa različitim stavovima povezanim sa rodom. Potpuna skala obuhvatala je četrnaest stavki, a mladi su birali da li se snažno slažu, djelimično slažu ili se ne slažu sa svakom stavkom, kako u početnoj tako i u završnoj anketi. Radi jednostavnosti i specifičnosti analize, predstavljamo rezultate raščlanjene na tri odvojena indeksa: (1) indeks rodnih uloga; (2) indeks rodnih normi; i (3) indeks homofobije. Četvrti indeks o stavovima vezanim za nasilje predstavljen je u okviru projektne teme nasilja (u narednom podnaslovu). U sljedećoj tabeli vidimo stavove mladića i djevojaka prema rodnim ulogama, normama i homofobiji. Viši procenat indeksa ukazuje na tolerantniji i pravedniji stav prema ovoj sferi.

Rezultati ankete pokazuju da je na polju rodnih odnosa ostvaren napredak u svim gradovima. Generalno, stavovi djevojaka su rodno ravnopravniji od stavova mladića. U završnoj anketi ispitanici imaju tolerantnije stavove prema rodnim ulogama, rodnim normama i osobama homoseksualne orientacije. Napredak uglavnom varira do 20%. Napredak je postignut, ali možemo zaključiti da su indeksi rodne ravnopravnosti još uvijek niski u svim gradovima (raspon u završnoj anketi se kreće od 19%-76%), pa bi rad sa mladima na ovom pitanju trebao biti nastavljen. Problem sa homofobijskom je i dalje prilično prisutan. Primjetili smo da je najveća potreba da se po tom pitanju radi u Novom Travniku. Rezultate ćemo predstaviti odvojeno za rodne uloge, rodne norme i homofobijsku.

Tabela 3: Indeks rodnih uloga

		Faza	Rod	Banja Luka	Bijeljina	Brčko	Istočno Sarajevo	Jablanica	Mostar	Novi Travnik	Šarajevo	Tuzla
Indeks rodnih uloga	P	ML	35,0	24,2	32,8	36,1	30,6	27,2	21,5	40,8	25,8	
	DJ	43,8	51,5	-	51,1	45,9	56,6	21,9	57,4	-		
	Z	ML	40,7	48,8	52,0	44,0	43,2	45,7	35,9	45,5	48,1	
	DJ	59,1	55,8	-	62,1	48,7	65,5	33,9	66,3	-		

Indeks rodnih uloga uključuje četiri izjave stava vezane za raspodjelu zadataka između muškaraca i žena. Ove izjave su sljedeće:

- „Najvažnija uloga žene je da brine o kući i kuha za svoju porodicu“,
- „Mijenjanje pelena, kupanje i hranjenje djece su obaveze majke“,
- „Muškarac treba da ima zadnju riječ u svojoj kući“, i
- „Zajednička je odgovornost i muškarca i žene da rade na sprečavanju trudnoće“.

Neslaganje sa prve tri izjave i slaganje sa četvrtom predstavljaju rodno ravноправnije odgovore. Procentualnu ocjenu za svakog mladića smo izračunali tako što smo podijelili broj njihovih rodno ravноправnih odgovora sa ukupnim broj stavki u indeksu (četiri). Brojke u gornjoj tabeli prikazuju prosječan procenat rezultata za ovaj indeks. Rezultat od 100% značio bi da je svaki učenik dao rodno ravноправan odgovor na sva četiri pitanja.

Stavovi o rodnim ulogama u završnoj anketi su rodno ravноправniji u svim gradovima. U poduzorku mladića indeks rodnih uloga u završnoj anketi je zastupljen (u svim gradovima) od 36%-52%. U poređenju sa početnom anketom, ostvaren je napredak između 5% i 24% i statistički je značajan u svim gradovima.

U poduzorku djevojaka indeks rodnih uloga u završnoj anketi je zastupljen (u svim gradovima) od 34%-66%. U poređenju sa početnom anketom, ostvaren je napredak između 5% i 16%.

Tabela 4: Indeks rodnih normi

		Faza	Rod	Banja Luka	Bijeljina	Brčko	Istočno Sarajevo	Jablanica	Mostar	Novi Travnik	Sarajevo	Tuzla
Indeks rodnih normi	P	ML	46,3	38,3	43,9	48,7	50,8	40,1	34,3	55,5	48,5	
	DJ	59,4	53,8	-	66,3	68,5	65,4	34,4	70,3	-		
	Z	ML	53,2	52,3	58,0	62,7	61,6	57,1	46,9	58,7	51,2	
	DJ	74,7	76,0	-	75,6	64,9	73,3	53,5	76,4	-		

Sličan napredak postignut je i u percepciji rodnih normi. Indeks rodnih normi uključuje tri izjave stava koje se odnose na društveno konstruisane karakteristike muškaraca i žena. Ove izjave su bile:

- „U redu je da muškarci plaču i pokazuju svoje emocije u javnosti“,
- „Najvažnija osobina čovjeka je fizička snaga“, i
- „Prihvatljivije je da dječak pobegne sa časa nego djevojčica“.

Smatrali smo da slaganje sa prvom izjavom i neslaganje sa drugom i trećom izjavom predstavljaju rodno ravnopravne odgovore, a takođe smo izračunali procenat rezultata za ovaj indeks.

Stavovi o rodnim normama u završnoj anketi su takođe rodno ravnopravniji u svim gradovima. Indeks rodnih normi kod mladića u završnoj anketi je zastupljen (u svim gradovima) od 47%-63%. Napredak, u poređenju sa početnom anketom, iznosi 7%-17%.

Indeks rodnih normi kod djevojaka je zastupljen od 65%-76%. Napredak, u poređenju sa početnom anketom, iznosi 5%-23%.

Tabela 5: Indeks homofobije (inverzni)

	Faza	Rod	Banja Luka	Bijeljina	Brčko	Istočno Sarajevo	Jablanica	Mostar	Novi Travnik	Sarajevo	Tuzla
Indeks homofobije (inverzni)	P	ML	21,6	13,5	16,0	3,4	20,1	20,6	18,6	19,0	20,0
	DJ	49,4	56,4	-	45,3	55,1	54,9	18,7	60,2	-	
	Z	ML	21,4	19,0	27,0	29,3	34,3	29,0	24,0	22,8	29,0
	DJ	64,5	69,0	-	66,3	56,1	66,2	38,1	60,6	-	

Indeks homofobije uključuje tri izjave stava:

- „Nikad ne bih imao gej prijatelja“,
- „Bilo bi me sramota da imam sina homoseksualca“, i
- „U redu je udariti ili šutnuti gej osobu ako flertuje sa mnom“.

Stavovi o homofobiji u završnoj anketi su negativniji u svim gradovima. Na uzorku mladića indeks negativnih stavova prema homofobiji u završnoj anketi kretao se (u svim gradovima) od 19%-29%. Dakle, vidimo da u ovom segmentu rodnih odnosa i dalje postoje brojni stereotipi prema homoseksualnim osobama. Više od 70% mladića i dalje ima negativan stav prema homoseksualnoj populaciji. Napredak, u poređenju sa početnom anketom, iznosi 5%-23%.

U poduzorku djevojaka indeks negativnih stavova prema homofobiji u većini gradova, osim u Novom Travniku, je zastupljen od 56%-69%. Napredak, u poređenju sa početnom anketom, iznosi i do 21%.

Kada upoređujemo gradove, možemo vidjeti da su stavovi o rodnoj ravnopravnosti u Novom Travniku najmanje rodno ravnopravni.

Zdravlje

U okviru dijela o zdravlju predstavljemo rezultate o upotrebi psihohemikalnih supstanci, seksualnom i reproduktivnom zdravlju i mentalnom zdravlju.

Traženje ljekarske pomoći, alkohol, pušenje i upotreba supstanci

Tabela 6: Pijenje, pušenje cigareta i marihuane - mladići i djevojke

	Rod	Banja Luka	Bijeljina	Bičko	Istočno Sarajevo	Jablanica	Mostar	Novi Travnik	Sarajevo	Tuzla
Trenutno puši cigarete	ML	19,9	23,5	35,6	7,4	20,9	26,1	22,2	10,0	20,4
	DJ	22,6	22,5	-	15,8	5,3	17,1	3,2	13,2	-
	ML	34,3	28,6	43,4	2,0	21,2	27,8	50,0	32,4	31,5
	DJ	24,2	27,9	-	16,1	15,8	29,0	14,3	23,3	-
Pije alkohol (nekoliko puta mjesечно ili više)	ML	37,1	45,7	43,6	33,3	19,0	17,1	19,7	15,1	24,5
	DJ	27,0	28,1	-	27,3	7,2	7,7	6,1	11,0	-
	ML	50,7	57,1	49,1	36,0	15,1	20,3	12,5	21,0	25,9
	DJ	23,1	32,5	-	28,0	5,2	8,4	7,1	6,8	-
Konzumiralo marihanu u poslednja tri mjeseca	ML	11,3	5,7	10,3	3,7	9,8	5,4	0,0	12,8	7,4
	DJ	9,5	5,7	-	7,6	0,0	4,2	0,0	6,8	-
	ML	5,2	14,3	15,1	4,0	9,1	10,6	6,2	6,7	1,9
	DJ	4,4	4,6	-	7,5	5,3	3,0	3,6	6,8	-

Iz ove tabele možemo da vidimo da su u većini slučajeva mladići koristili psihohemikalne supstance više od djevojaka. Postoje značajne razlike između gradova.

U većini slučajeva 20%-30% mladih puši cigarete. Mladići iz Novog Travnika i Brčkog najviše puše.

Između 12% i 57% mladića i 5%-28% djevojaka piće alkohol (nekoliko puta mjesечно ili više). Najveći procenti su u Banjoj Luci, Bijeljini, Brčkom i Istočnom Sarajevu.

Kao što se očekivalo, marihuana se koristi manje od cigareta. U većini gradova 2%-15% mladih je koristilo marihuanu, pri čemu Brčko ima najveći procenat (15% mladića). Zanimljivi podaci pronađeni u dodatnoj analizi su da značajno veći procenat mladića i djevojaka (5%-32%) ima prijatelje koji koriste opijate. To može ukazati na činjenicu da je stvarni procenat mladih koji puše marihuanu veći, ali to ne žele priznati u anketi.

Važni podaci su povezani sa upotrebom psihoaktivnih supstanci u periodu početne i završne ankete. Kada to uporedimo, možemo vidjeti da su u većini slučajeva mladi ljudi koristili psihoaktivne supstance više u periodu završne ankete. To je vjerovatno posljedica odrastanja i emancipacije, perioda kada mladi počinju da eksperimentišu sa opijatima. Tome doprinosi činjenica da je upotreba alkohola u nekim regionima potpuno društveno prihvatljiva i dio je folklora i tradicije. U takvim okolnostima izgleda da je efekat preventivnog programa ograničen.

Mentalno zdravlje

Tabela 7: Mentalno zdravlje mladića i djevojaka tokom proteklog mjeseca (većinu vremena ili svo vrijeme)

	Faza	Rod	Banja Luka	Bijeljina	Brčko	Istočno Sarajevo	Jablanica	Mostar	Novi Travnik	Sarajevo	Tuzla
Koliko ste vremena tokom proteklog mjeseca bili nervozni?	P	ML	12,8	8,6	15,2	25,9	23,3	16,5	20,5	26,3	19,0
		DJ	30,0	47,9	-	39,4	21,1	36,2	33,3	48,6	-
	Z	ML	20,1	19,1	18,9	16,0	33,4	17,3	15,6	11,3	14,9
		DJ	37,4	30,2	-	16,1	24,6	27,7	21,5	33,9	-
Tokom proteklog mjeseca, koliko ste vremena bili srećna osoba?	P	ML	84,0	82,8	80,5	70,3	69,1	75,4	67,0	80,5	81,0
		DJ	69,5	56,4	-	78,5	77,2	73,1	60,6	67,0	-
	Z	ML	82,1	81,0	75,5	64,0	66,6	76,0	81,2	77,1	83,3
		DJ	63,8	76,7	-	79,6	86,0	72,3	82,1	76,7	-

Pitali smo mlade u kojoj se mjeri osjećaju srećnim i koliko često osjećaju nervozu. U izjavi o mentalnom zdravlju, stanje sreće (64%-82% mladića i 63%-86% djevojaka) dominira u posljednjih mjesec dana. Nervoza je bila manje prisutna (11%-33% mladića i 16%-37% djevojaka). Uglavnom je prisutna kod mladića iz Jablanice i djevojaka iz Banje Luke, Bijeljine i Sarajeva.

Kada uporedimo početnu i završnu anketu, nisu uočene značajne promjene. Dosljedno niži nivo nervoze kod djevojaka možemo vidjeti samo u periodu završne ankete. Odsustvo velikih promjena možda je posljedica činjenice da se mladići suočavaju sa sve većim izazovima tokom odrastanja. Ovi izazovi mogu biti povezani sa traženjem sopstvenog identiteta, izborom emotivnih partnera, socijalnom nezavisnošću, itd.

Takođe smo pitali ispitanike iz ankete kome se obraćaju kada imaju neke mentalne probleme. Među onima koji traže pomoć, većina je onih koji pomoć traže od svojih prijatelja. Mladići se obično obraćaju svojim prijateljima i prijateljicama, dok se djevojke obično obraćaju svojim prijateljicama. Većina anketiranih izjavila je da imaju 3-5 prijatelja kojima se mogu obratiti. Pored prijatelja, oni traže pomoć ili od oba roditelja ili samo od majke.

Seksualno i reproduktivno zdravlje

Tabela 8: Indeksi znanja o seksualnom i reproduktivnom zdravlju

	Faza	Rod	Banja Luka	Bijeljina	Brčko	Istočno Sarajevo	Jablanica	Mostar	Novi Travnik	Sarajevo	Tuzla
Indeks znanja o reproduktivnom zdravlju	P	ML	38,3	44,8	38,4	42,3	46,6	40,9	25,0	46,3	37,6
	Z	ML	50,6	57,3	48,9	66,0	50,0	46,1	30,8	59,2	47,5
Indeks znanja o PPI	P	ML	32,4	26,0	26,5	44,0	33,3	32,3	18,1	40,3	24,5
	Z	ML	39,0	57,1	38,3	60,0	35,3	39,8	19,8	46,6	43,2

Indeks znanja o kontracepciji	P	ML	51,9	50,0	46,7	49,3	47,6	45,8	23,5	47,1	34,0
	DJ	50,8	57,2	-	51,8	40,4	34,6	25,0	5,1	-	
	Z	ML	56,2	58,2	52,3	70,7	52,5	47,9	36,4	56,2	51,8
	DJ	58,2	62,0	-	66,6	47,9	49,5	31,0	60,9	-	

U ovoj tabeli predstavljeni su rezultati o znanju o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, kontraceptivnim sredstvima i polno prenosivim infekcijama. Na osnovu odgovora na deset pitanja kreirali smo procenat indeksa znanja o ove tri teme. Dobijeni indeksi su prosječni procenti tačnih odgovora.

U većini slučajeva indeksi tačnih odgovora variraju između 40% i 60%. Ispitanici su pokazali najviši stepen znanja o kontraceptivnim sredstvima, zatim o reproduktivnom zdravlju i najniži nivo znanja o polno prenosivim infekcijama (PPI). Ne postoje značajne i konzistentne razlike s obzirom na rod ili mjesto stovanja, osim što je niži nivo znanja o ovim temama uočen u Novom Travniku.

Indeks znanja o reproduktivnom zdravlju u završnoj anketi u svim gradovima varira od 31-67%. U svim gradovima ostvaren je statistički značajan napredak u poređenju sa početnom anketom. Napredak, u poređenju sa početnom anketom, iznosi 4%-24%.

Indeks znanja o PPI u svim gradovima u završnoj anketi je znatno bolji nego u početnoj anketi (za 2%-31%). Indeks varira od 20%-60% (najniži je u Novom Travniku, a najviši u Istočnom Sarajevu).

Indeks znanja o kontracepciji u završnoj anketi u svim gradovima, osim Novog Travnika, varira od 47%-71%. U svim gradovima ostvaren je statistički značajan napredak (2%-21%) u poređenju sa početnom anketom.

Svi ovi rezultati pokazuju da je program sproveden sa mladićima i djevojkama imao značajan uticaj na njihovo znanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju. Napredak u svim oblastima je ostvaren i značajan je.

Tabela 9: Kontracepcija u praksi

	Faza	Rod	Banja Luka	Bijeljina	Brčko	Istočno Sarajevo	Jablanica	Mostar	Novi Travnik	Sarajevo	Tuzla
Još uvijek nisam imao seksualni odnos	P	ML	68,7	55,9	55,6	68,0	84,2	69,7	78,3	70,8	74,5
		DJ	91,0	92,2	-	91,2	96,2	99,4	92,9	95,7	-
	Z	ML	40,3	33,3	39,6	52,0	78,8	63,2	68,8	48,6	46,3
		DJ	67,0	69,8	-	86,0	86,0	94,2	92,9	82,0	-
Nismo koristili kontracepciju	P	ML	5,3	14,7	11,1	8,0	2,6	10,1	13,0	8,8	11,7
		DJ	3,6	4,7	-	3,3	3,8	0,6	3,6	3,6	-
	Z	ML	18,7	14,3	15,1	12,0	0,0	12,0	21,9	8,6	20,4
		DJ	13,2	14,0	-	7,5	7,0	1,3	3,6	6,8	-
Koristili smo kontracepciju	P	ML	25,9	29,4	33,3	24,0	13,2	20,2	8,7	20,4	13,8
		DJ	5,1	3,1	-	5,5	0,0	0,0	3,6	0,7	-
	Z	ML	41,0	52,4	45,3	36,0	12,2	24,8	9,4	42,9	33,3
		DJ	19,8	16,3	-	6,5	7,9	4,5	3,6	11,3	-

U ovoj tabeli možemo vidjeti procenat mladih koji su imali seksualne odnose i da li su koristili zaštitu ili ne. U periodu završne ankete, značajan broj mladića (33%-78%) i djevojaka (67%-94%) navodi da nisu imali seksualni odnos. Među onima koji su imali seksualni odnos, veći procenat čine oni koji su koristili kontraceptivna sredstva (21%-52% mladića; 4%-20% djevojaka). Značajan procenat mladića koji nisu koristili kontraceptivna sredstva uočen je u Novom Travniku i Tuzli. Takođe, kada je riječ o djevojkama, procenat onih koje su koristile i onih koje nisu koristile kontraceptivna sredstva je sličan. Ovi podaci ukazuju na potrebu edukacije o seksualnom i reproduktivnom zdravlju i upotrebi kontraceptivnih sredstava.

Nasilje

Tabela 10: Stavovi o nasilju (procenat onih koji se slažu sa sljedećim izjavama sa GEM skale)

	Faza	Rod	Banja Luka	Bijeljina	Brčko	Istočno Sarajevo	Jablanica	Mostar	Novi Travnik	Sarajevo	Tuzla
Jedan šamar je vrsta nasilja.	P	ML	64,0	22,9	65,1	70,3	64,3	63,1	60,0	64,4	66,3
		DJ	67,7	84,5	-	68,8	75,4	86,0	60,7	77,2	-
	Z	ML	60,5	61,9	64,2	60,0	76,0	68,5	81,2	69,5	75,9
		DJ	78,0	83,7	-	44,0	87,8	83,9	92,8	80,5	-
Prihvatljivo je ako roditelji tuku svoju djecu kada se ne ponašaju dobro.	P	ML	47,3	68,6	44,2	44,0	40,5	36,4	40,6	31,4	31,9
		DJ	44,2	20,2	-	38,1	10,6	16,0	33,4	18,0	-
	Z	ML	33,6	38,1	30,2	52,0	21,2	25,0	25,0	30,4	33,3
		DJ	23,1	14,0	-	22,7	12,3	35,8	35,8	11,3	-
Verbalne uvrede su vrsta nasilja.	P	ML	59,3	48,5	81,4	57,7	73,8	78,1	52,8	76,3	84,0
		DJ	80,0	86,9	-	78,0	91,0	85,1	56,7	89,6	-
	Z	ML	71,6	66,7	71,7	76,0	72,7	74,4	72,0	79,0	76,0
		DJ	82,4	86,1	-	86,1	91,3	82,5	78,6	86,5	-

U ovoj tabeli predstavljeni su rezultati o stavovima prema različitim oblicima nasilja. Između 61% i 81% mladića u završnoj anketi smatra da je jedan šamar vrsta nasilja. Isti stav dijeli 78-90% djevojaka. Ovi rezultati pokazuju da 10%-40% mladih ima pogrešnu percepciju i minimizira težinu šamaranja kao vrste fizičkog nasilja. Slična je situacija i sa verbalnim uvredama. Oko 67%-79% mladića i 78%-91% djevojaka smatra da je verbalna uvreda nasilje. Dakle, značajan procenat mladića (21%-33%) i djevojaka (9%-22%) verbalno i psihološko nasilje ne doživljava kao nasilje. Pogrešna percepcija nasilja može rezultirati pojačanim nasilničkim ponašanjem i tolerancijom prema njemu. Pozitivno je to što su u većini slučajeva stavovi prema nasilju u završnoj anketi zrelijii nego u početnoj anketi. Percepcija značenja i oblika nasilja je razvijenija. Taj napredak je generalno primjetan kod mladića, posebno u Banjoj Luci.

Pored ovih stavova, možemo vidjeti da značajan procenat mlađih u nekim gradovima ima toleranciju prema roditeljskom nasilju nad svojom djecom. Uz to, 20%-52% mladića i 8%-36% djevojaka smatra da je prihvatljivo da roditelji fizički kažnjavaju svoju djecu. Ovo je posebno uočljivo kod mladića u Istočnom Sarajevu (52%). Pozitivno je to što su u većini slučajeva stavovi u završnoj anketi povoljniji nego u početnoj anketi. Taj napredak je u prosjeku primjetan kod 5%-15% ispitanika.

Iskustvo sa vršnjačkim nasiljem

Tabela 11: Iskustvo sa vršnjačkim nasiljem iz pozicije počinjoca u posljednja tri mjeseca

Vrste nasilja	Faza	Rod	Banja Luka	Bijeljina	Brčko	Istočno Sarajevo	Jablanica	Mostar	Novi Travnik	Sarajevo	Tuzla
Nazivao/la sam svoje vršnjake/inje pogrdnim imenima, ismijavao/la ih ili vrijedao/la.	P	ML	29,7	41,2	34,9	25,9	39,0	31,9	26,6	45,3	26,3
	Z	DJ	22,1	17,4	-	31,2	15,8	22,2	19,4	37,7	-
Ošamario/la sam, udario/la ili šutnuo/la svoje vršnjake/inje.	P	ML	25,4	23,8	37,8	32,0	24,2	28,6	31,2	30,5	32,5
	Z	DJ	17,6	9,3	-	14,0	19,3	16,8	21,4	20,3	-
Slao/la sam uvredljive poruke svojim vršnjacima SMS-om ili preko društvenih mreža.	P	ML	25,6	48,6	38,4	42,3	29,3	31,4	29,2	44,4	31,6
	Z	DJ	19,7	16,9	-	17,4	14,0	17,0	16,1	21,9	-
	P	ML	17,2	23,8	20,8	24,0	21,2	22,6	15,6	29,5	33,3
	Z	DJ	14,3	7,0	-	9,7	5,3	9,0	7,1	11,3	-
	P	ML	5,7	5,8	8,1	11,1	12,2	11,9	9,2	3,4	10,5
	Z	DJ	5,1	5,7	-	16,1	1,8	2,4	12,9	7,5	-
	P	ML	7,5	4,8	7,5	4,0	12,1	12,8	0,0	7,6	13,0
	Z	DJ	6,6	0,0	-	1,1	3,6	5,8	0,0	4,5	-

Seksualno sam maltretirao/la ili dodirivao/la druge ljude protiv njihove volje.	P	ML	4,1	5,7	5,8	3,7	2,4	1,1	13,4	4,3	5,3
		DJ	0,7	1,4	-	2,2	0,0	0,0	0,0	0,0	-
	Z	ML	4,5	4,8	5,7	0,0	3,0	6,0	3,1	2,9	1,9
		DJ	0,0	0,0	-	0,0	3,5	1,3	0,0	0,8	-
Kao član/ica vršnjačke grupe, učestvovao/la sam u nasilnom činu.	P	ML	9,8	20,0	17,4	12,2	12,5	16,1	20,0	12,9	11,6
		DJ	5,8	2,8	-	8,6	1,8	3,5	3,2	5,5	-
	Z	ML	9,7	4,8	5,7	0,0	3,0	13,5	3,1	10,5	7,7
		DJ	2,2	0,0	-	2,2	5,3	4,5	7,1	2,3	-
Verbalno sam vrijedao/la ili udario/la nekoga za koga sam smatrao/la da je homoseksualac.	P	ML	13,1	14,3	11,6	11,1	14,6	22,6	23,1	19,7	9,5
		DJ	2,9	5,7	-	7,5	3,5	4,1	16,1	4,8	-
	Z	ML	15,7	9,5	7,5	8,0	6,0	11,3	3,1	10,1	1,9
		DJ	1,1	2,3	-	0,0	1,8	1,9	10,7	2,3	-

Ova tabela prikazuje nivo počinjenih različitih vrsta vršnjačkog nasilja u posljednja tri mjeseca. Završna anketa pokazala je da je u posljednja tri mjeseca između 16%-38% mladića i 9%-21% djevojaka učestvovalo u vršenju verbalnog i psihološkog nasilja. Prisutnije je kod mladića nego kod djevojaka. Najviše je uočeno kod mladića iz Brčkog i Tuzle. Kada upoređujemo početnu i završnu anketu, rezultati nisu konzistentni. Najveći napredak ostvaren je u Bijeljini, Jablanici i Sarajevu.

Fizičko nasilje je počinjeno manje nego emocionalno. U završnoj anketi, fizičko nasilje je potvrđilo 15%-29% mladića i 5%-14% djevojaka. Najniži nivo fizičkog nasilja kod mladića zabilježen je u Novom Travniku (15,6%), a kod djevojaka u Jablanici (5,3%). Najviši nivo kod mladića zabilježen je u Tuzli i Sarajevu, a kod djevojaka u Banjoj Luci. Ako uporedimo dvije faze ankete, možemo vidjeti da se u završnoj fazi istraživanja fizičko nasilje smanjilo u svim gradovima i da su promjene statistički značajne. Napredak, u poređenju sa početnom anketom, se kreće od 8%-25% kod mladića i 5%-20% kod djevojaka. Rezultati u svim gradovima ukazuju na tendenciju da je program pozitivno uticao na smanjenje nasilničkog ponašanja.

Sajber nasilje počinjeno na društvenim mrežama je uočeno kod 13% mladića (u Tuzli, Mostaru i Jablanici) i do 7% djevojaka. Seksualno uznenimiravanje potvrđilo je u većini gradova do 6% mladića (u Mostaru i Brčkom) i do 3% djevojaka (u Jablanici). Pored toga, 3-13% mladića i do 7% djevojaka učestvovalo je u grupnom vršnjačkom nasilju. Najviši nivo je uočen u Mostaru. Verbalno ili fizičko nasilje prema osobama koje su percipirane kao homoseksualne osobe potvrđilo je 2%-16% mladića i 0%-16% djevojaka.

Ako uporedimo dvije faze ankete, možemo zaključiti da su sve vrste nasilja, osim psihološkog, niže u završnoj anketi. Ovo je još jedan od pozitivnih podataka koji podržavaju pozitivne efekte ovog projekta.

Tabela 12: Procenat onih koji bi zaustavili tuču ili pozvali pomoć ako bi vidjeli tuču između osobe koju poznaju i nekog drugog?

	Faza	Rod	Banja Luka	Bijeljina	Brčko	Istočno Sarajevo	Jablanica	Mostar	Novi Travnik	Sarajevo	Tuzla
Procenat onih koji bi zaustavili tuču	P	ML	67,2	53,2	60,7	61,5	77,4	59,5	52,1	56,5	67,0
		DJ	85,8	82,6	-	82,8	92,7	90,8	86,6	86,9	-
	Z	ML	77,6	57,1	75,5	52,0	78,8	61,6	71,9	59,0	79,6
		DJ	97,8	97,6	-	92,5	61,6	92,9	89,2	92,4	-

U ovoj tabeli možemo vidjeti kako bi mladi reagovali kada bi vidjeli svađu između osobe koju poznaju i nekoga drugog. U završnoj anketi, između 52% i 80% mladića i između 61% i 90% djevojaka tvrdi da bi pokušali da zaustave tuču ili bi pokušali da pozovu pomoć. Niži procenti zabilježeni su među mladićima u Bijeljini i Istočnom Sarajevu. Djevojke su nešto više motivisane da zaustave nasilje nego mladići. Preostali procenat mladića pomogao bi osobi koju poznaju i koja je u sukobu.

Kada uporedimo rezultate početne i završne ankete, možemo da vidimo da u završnoj anketi najveći procenat mladića i djevojaka (do 15%) navodi da bi zaustavili nasilje.

Rodno zasnovano nasilje i nasilje u vezama

Tabela 13: Indeks rodno zasnovanog nasilja (inverzni)

	Faza	Rod	Banja Luka	Bijeljina	Brčko	Istočno Sarajevo	Jablanica	Mostar	Novi Travnik	Sarajevo	Tuzla
Indeks rodno zasnovanog nasilja	P	ML	66,5	52,3	65,3	68,7	61,8	61,4	45,6	68,7	65,8
	DJ	76,7	81,2	-	79,6	79,8	77,6	50,8	78,3	-	
	Z	ML	74,2	67,9	74,0	73,0	75,7	73,3	68,0	71,4	71,3
	DJ	87,6	78,5	-	84,7	79,8	86,1	74,1	85,7	-	

Indeks rodno zasnovanog nasilja uključuje četiri izjave stava vezane za ovu vrstu nasilja. Ove izjave su:

- “Ako žena prevari muškarca, opravdano je da je on udari”,
- “U redu je da muškarac udari svoju ženu ako neće (ne želi) da ima seks sa njim”,
- „Žena treba da toleriše nasilje da bi održala porodicu na okupu“, i
- „Kada je žena seksualno uznenemiravana, to je obično zbog toga kako se oblači“.

Neslaganje sa sve četiri izjave označili smo kao negativan stav prema rodno zasnovanom nasilju i izračunali procenat ocjene za indeks.

Indeks negativnih stavova prema rodno zasnovanom nasilju u završnoj anketi u svim gradovima kreće se od 68%-86%. Dakle, vidimo da većina mladića i djevojaka osuđuje rodno zasnovano nasilno ponašanje. Djevojke imaju više negativnih stavova prema ovoj vrsti nasilja, što je i očekivano, jer su najčešće one žrtve takvog nasilja. Ipak, postotak od 15%-30% mladića i djevojaka koji na implicitniji ili eksplicitniji način podržavaju ovu vrstu nasilja je zabrinjavajući. Ovi stavovi sigurno mogu da budu „predvorje“ nasilničkog ponašanja.

Stavovi o rodno zasnovanom nasilju su negativniji u završnoj anketi u svim gradovima, što je svakako pozitivan i afirmativan podatak. U poređenju sa početnom anketom, napredak je obično 5%-15%.

Tabela 14: Iskustva sa nasiljem u vezi iz pozicije počinioca

Vrste nasilja u vezi	Faza	Rod	Banja Luka	Bijeljina	Brčko	Istočno Sarajevo	Jablanica	Mostar	Novi Travnik	Sarajevo	Tuzla
Da li ste ikada ponizili svoju djevojku/ momka?	P	ML	12,8	21,9	12,3	12,2	10,0	17,0	21,4	18,9	14,1
		DJ	9,3	24,6	-	12,9	10,6	11,8	18,8	20,7	-
	Z	ML	12,0	14,3	13,2	16,0	12,1	15,1	18,8	13,4	14,8
		DJ	12,1	4,6	-	9,7	8,8	11,6	17,9	17,8	-
Da li ste ikada udarili svog partnera?	P	ML	11,0	18,7	10,1	14,8	5,0	14,6	27,1	17,9	14,1
		DJ	24,8	38,6	-	13,3	14,6	21,1	31,2	25,2	-
	Z	ML	7,2	4,8	5,7	4,0	6,0	7,6	6,3	8,6	5,6
		DJ	17,6	11,7	-	5,4	3,0	9,7	39,2	15,1	-
Da li ste ikada imali seks sa partnerom protiv njene/ njegove volje?	P	ML	2,3	3,1	0,0	0,0	2,6	3,5	8,7	0,0	2,2
		DJ	0,0	0,0	-	1,2	0,0	0,7	0,0	0,0	-
	Z	ML	2,9	4,8	0,0	4,0	3,0	2,3	3,1	2,9	1,9
		DJ	1,1	4,6	-	1,1	0,0	1,2	10,7	10,0	-

Kada je u pitanju nasilje u vezi, ono nije zanemarljivo, posebno imajući u vidu činjenicu da većina mladih u ovom uzrastu nema stalnu vezu. Zanimljivo je da je nasilno ponašanje djevojaka u vezi slično ili čak veće nego nasilno ponašanje mladića.

Psihološko nasilje je prisutno kod 12%-19% mladića i 5%-18% djevojaka. Ove vrste nasilja su izraženije od fizičkog i seksualnog nasilja. Fizičko nasilje je različito zastupljeno. Ono varira između 4% i 9% kod mladića i 3%-17% kod djevojaka, osim u Novom Travniku gdje se kreće do visokih 39%. Iako su ispitanice izjavile da se to dogodilo samo jednom, ovaj visoki procenat ukazao je na potrebu da se u ovoj opštini nastavi sa dodatnim radom po pitanju nasilja u vezama. Ova vrsta nasilja je izražena i u Banjoj Luci i Sarajevu. Seksualno nasilje u vezi je manje prisutno i varira do 4%, osim u Novom Travniku gde je 10% (tj. tri ispitanice su potvrdile ovo iskustvo).

Ako uporedimo razlike između rezultata u početnoj i završnoj anketi, možemo vidjeti da se one razlikuju od grada do grada. U većini slučajeva, psihološko i fizičko nasilje u vezi je manje prisutno

u završnoj anketi. Fizičko nasilje je još niže, uglavnom za oko 10%, a u nekim gradovima čak i više. Seksualno nasilje u vezi je uglavnom na sličnom nivou u obje faze ankete.

Tabela 15: Kako ste reagovali na nasilje u intimnoj vezi?

	Faza	Rod	Banja Luka	Bijeljina	Brčko	Istočno Sarajevo	Jablanica	Mostar	Novi Travnik	Sarajevo	Tuzla
Uspješno sam riješio/la situaciju braneći se ili izbjegavajući nasilje	P	ML	21,4	31,0	20,3	19,2	10,5	18,5	41,4	13,2	28,9
		DJ	8,1	8,8	-	11,8	4,4	7,7	10,0	8,8	-
Nisam mogao/la zaustaviti nasilje, bio/la sam žrtva.	Z	ML	7,5	14,3	13,2	4,0	12,1	12,0	31,2	6,7	11,1
		DJ	9,9	4,7	-	0,0	0,0	3,9	3,6	9,0	-
Nisam doživio/ doživjela nasilje u vezi, tako da nisam reagovao/la.	P	ML	0,8	6,9	0,0	0,0	0,0	1,2	2,9	1,0	0,0
		DJ	0,0	0,0	-	4,7	0,0	0,7	3,6	1,8	-
	Z	ML	2,5	0,0	3,8	0,0	3,1	0,8	0,0	1,0	1,9
		DJ	1,1	0,0	-	0,0	0,0	2,6	0,0	3,0	-
	P	ML	77,8	62,1	79,7	80,8	89,5	80,3	55,7	85,8	71,1
		DJ	91,9	91,2	-	83,5	95,6	91,6	86,7	89,4	-
	Z	ML	91,0	85,7	83,0	96,0	84,8	87,2	68,8	92,4	87,0
		DJ	89,0	95,3	-	100,0	100,0	93,5	96,4	88,0	-

U ovoj tabeli možemo vidjeti kako su se mladići i djevojke suočili sa nasiljem u vezi ako su ga doživjeli. Velika većina njih, više od 84%, uopšte nije imala taj problem. Samo u Novom Travniku značajno veći procenat (31%) ispitanika potvrdio je da je bio u takvoj situaciji. Među onima koji su doživjeli nasilje u vezi, većina tvrdi da su uspješno riješili taj problem. Procenat onih koji su prijavili da su žrtve nasilja popeo se na 3%. Ako uporedimo rezultate između početne i završne ankete, pozitivno je to što je u većini slučajeva iskustvo nasilja u intimnoj vezi manje prisutno u završnoj anketi.

Tabela 16: Spremnost da se sprijeći nasilje u vezi

	Faza	Rod	Banja Luka	Bijeljina	Brčko	Istočno Sarajevo	Jablanica	Mostar	Novi Travnik	Sarajevo	Tuzla
Spremnost da se sprijeći nasilje u vezi	P	ML	64,5	80,0	56,6	73,1	62,2	69,0	45,5	73,1	54,8
		DJ	44,5	64,2	-	62,5	47,8	70,5	42,3	71,9	-
	Z	ML	71,6	81,0	73,6	80,0	66,7	74,4	62,5	87,6	51,9
		DJ	56,0	60,5	-	72,0	59,6	68,4	90,7	61,0	-

Takođe smo pitali ispitanike da li su osjećali spremnost da spriječe nasilje u vezi. Generalno, mladići se osjećaju spremnije od djevojaka. U završnoj anketi, oko 52%-91% mladića i djevojaka osjeća se spremno. Najniži stepen spremnosti zabilježen je kod mladića u Tuzli i djevojaka u Banjoj Luci. Ako uporedimo obe faze ankete, možemo vidjeti da su u završnoj anketi ispitanici izjavili da se osjećaju spremnije i osnaženo. Ovaj procenat je u prosjeku 5%-15%. Moguće je da ih je program prevencije osnažio i da znaju kako se ponašati u nasilnim vezama. Uprkos tome, još uvijek ima prostora da se ovaj segment poboljša, posebno kod djevojaka.

Učešće mladića i djevojaka u programu intervencije i njegovi efekti

U tekstu ispod predstavljemo nivo učešća ispitanika u određenim aktivnostima i koliko su zadovoljni njima. Rezultati će biti predstavljeni kao ukupan broj za mladiće i djevojke zajedno.

Tabela 17: Učešće u Budi muško klubu

	Banja Luka	Bijeljina	Brčko	Istočno Sarajevo	Jablanica	Mostar	Novi Travnik	Sarajevo	Tuzla
Tokom posljednje dvije školske godine postao/la sam član Budi muško kluba	14,2	31	37,7	13,6	21,1	15,6	20,0	3,8	24,3
Tokom posljednje dvije školske godine, prisustvovao/la sam događaju čiji je domaćin bio Budi muško klub	26,7	14,1	18,9	25,4	41,1	30,9	41,7	15,5	30,0
Tokom posljednje dvije školske godine, pohađao/la sam radionicu koju je vodio Budi muško klub	56,9	35,9	20,8	55,8	54,4	35,6	40,0	34,0	62,9

U ovoj tabeli možemo vidjeti nivo učešća mladića i djevojaka u Budi muško klubovima. Rezultati su prilično heterogeni. Različit procenat ispitanika postao je član Budi muško kluba. On se kreće se od 3%-37%, najniži je u Bijeljini i najviši u Brčkom.

Između 15% i 42% mlađih učestvovalo je u aktivnostima BMK-a, najviše u Jablanici i Novom Travniku a najmanje u Bijeljini i Sarajevu.

Učešće u radionicama je između 21% i 57%, a najveći procenat je bio u Tuzli, Banjoj Luci i Jablanici.

Tabela 18: Zadovoljstvo pojedinačnim radionicama (procenat ispitanika koji kažu da su mnogo naučili)

Radionice	Banja Luka	Bijeljina	Brčko	Istočno Sarajevo	Jablanica	Mostar	Novi Travnik	Sarajevo	Tuzla
Šta je seks, a šta rod	43,6	39,1	15,1	34,7	21,1	26,4	23,3	20,6	51,4
Karakteristike muškaraca i žena	53,8	40,6	24,5	39,0	26,7	34,0	38,3	31,1	55,7
Tuče i vršnjačko nasilje	61,8	46,9	34,0	41,5	45,6	39,2	41,7	39,1	57,1
Nasilje u vezama i seksualno nasilje	61,8	45,3	34,0	43,2	34,4	38,2	35,0	35,7	58,6
Načini za sprečavanje svađa, tuča ili sukoba	59,6	32,8	34,0	34,7	31,1	35,1	30,0	31,9	57,1
Kako izraziti svoje emocije, ljutnju itd.	57,3	34,4	24,5	40,7	28,9	29,9	25,0	31,9	51,4
Upotreba alkohola i različitih vrsta droga	60,0	34,4	41,5	39,8	34,4	37,5	48,3	37,8	64,3

U ovoj tabeli možemo vidjeti rezultate efekata učešća u radionicama. Između 15% i 64% mladih iz svih gradova (u prosjeku 40%) kaže da su tokom radionica puno naučili. Najveći nivo zadovoljstva radionicama je u Tuzli (od 51%-64%) i Banjoj Luci (od 43%-62%).

Tabela 19: Izloženost promotivnim aktivnostima Budi muško kluba

Izloženost promotivnim alatima Budi muško kluba	Banja Luka	Bijeljina	Brčko	Istočno Sarajevo	Jablanica	Mostar	Novi Travnik	Sarajevo	Tuzla
Leci Budi muško kluba	28,0	23,4	28,3	24,6	48,9	31,6	26,7	18,1	41,4
Facebook ili Instagram stranica Budi muško kluba	44,0	18,7	39,6	26,3	72,2	43,1	45,0	19,3	55,7
Posteri Budi muško kluba	27,1	9,4	34,0	17,8	45,6	26,0	28,3	11,3	30,0
Majice Budi muško kluba	22,7	7,8	24,5	14,4	40,0	23,3	35,0	15,1	25,7

U ovoj tabeli možemo vidjeti u kojoj mjeri su mladi iz četiri grada primijetili neke od promotivnih materijala i aktivnosti. Rezultati su prilično raznoliki i variraju od 9%-72%. Mladi su uglavnom pratili promociju projekta putem društvenih mreža, kao što su Instagram i Facebook (19%-72%). Sva ostala navedena promotivna sredstva su se ravnomjerno koristila i primjenjivala. Mladi iz Tuzle i Jablanice imali su najveću izloženost promotivnim aktivnostima.

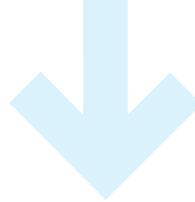

Tabela 20: Izloženost Budi muško kampanjama

Vrsta promocije	Banja Luka	Bijeljina	Brčko	Istočno Sarajevo	Jablanica	Mostar	Novi Travnik	Sarajevo	Tuzla
Promocija Budi muško kluba	60,4	39,1	52,8	63,6	74,4	52,1	48,3	34,9	67,1
Promocija web stranice	32,4	17,2	32,1	25,4	51,1	37,2	30,0	21,4	41,4
Promocija radionica	55,1	46,9	41,5	56,8	63,3	49,3	55,0	39,1	64,3
Obilježavanje 16 dana aktivizma protiv rodno zasnovanog nasilja	30,6	31,3	26,4	25,4	53,3	46,9	50,0	26,1	37,1
Kampanja 'Reaguj ljudski'	34,7	10,9	11,3	11,9	42,2	28,5	10,0	16,0	20,0
Kampanja 'Jesi OK?'	36,9	12,5	15,1	16,1	23,3	30,6	13,3	15,1	22,9
Obilježavanje 8. marta – Međunarodnog dana žena	47,6	45,3	37,7	44,9	66,7	65,3	55,0	40,3	55,7
Obilježavanje 12. avgusta – Međunarodnog dana mladih	31,6	20,3	26,4	19,5	45,6	39,6	33,0	28,2	34,3

U ovoj tabeli vidimo u kojoj su mjeri mladići i djevojke iz četiri grada primijetili neke od aktivnosti kampanje. U većini slučajeva, 20%-50% ispitanika primijetilo je navedene aktivnosti. Najveći procenat (35%-74%) se sjetio promocije Budi muško kluba, a zatim slijedi promocija radionica (39%-64%). Većina mladih koji su potvrdili izloženost kampanjama dolazi iz Jablanice, Tuzle i Banje Luke.

Tabela 21: Zadovoljstvo projektnim aktivnostima uopšte (mnogo ili veoma mnogo)

Vrsta aktivnosti	Banja Luka	Bijeljina	Brčko	Istočno Sarajevo	Jablanica	Mostar	Novi Travnik	Sarajevo	Tuzla
Radionice	47,4	51,5	26,4	39,0	25,5	40,0	36,7	39,1	72,9
Aktivnosti u zajednici	42,2	51,1	20,7	33,1	33,3	44,5	35,0	50,4	61,5
Način i metoda rada sa mladima	54,6	64,1	30,3	43,3	30,0	49,3	46,7	45,4	77,1
Komunikacija i druženje tokom projekta	62,6	67,2	33,9	46,6	33,2	52,4	51,7	51,3	75,7
Rad trenera/edukatora	57,8	57,9	35,9	45,0	28,9	46,8	58,3	45,3	77,1
Projekat u cjelini	57,8	56,3	32,1	50,0	36,7	48,3	60,0	44,7	77,1

U ovoj tabeli možemo vidjeti koliko je ispitanika mnogo ili veoma mnogo zadovoljno različitim projektnim aktivnostima i aspektima rada. Ocjena „donekle zadovoljan“ nije uključena u ove procente, već samo više ocjene. Generalno, možemo vidjeti da je većina ispitanika (40%-60%) zadovoljna navedenim aspektima rada. Ispitanici iz skoro svih gradova visoko su ocijenili komunikaciju i druženje, zatim slijedi rad trenera, kao i metode korištene tokom rada. Većina ispitanika je izrazila visoku vrijednost i zadovoljstvo projektom u cjelini. Najveći nivo zadovoljstva pokazuju ispitanici iz Tuzle (62%-77%), Bijeljine (51%-67%) i Banje Luke (42%-58%).

ZAVRŠNE NAPOMENE

Završne napomene

U ovom poglavlju ćemo integrisati i interpretirati ključne rezultate ankete i donijeti glavne zaključke. Sve će biti podijeljeno na osnovu tema ankete. Ključni rezultati i prioriteti za pojedine gradove će takođe biti istaknuti.

Rodni odnosi

U oblasti rodnih odnosa postignut je napredak u svim gradovima. U završnoj anketi, i mladići i djevojke imaju tolerantnije stavove prema rodnim ulogama, rodnim normama i osobama sa homoseksualnom orientacijom. Napredak u svim aspektima je oko 5%-20%. Indeks rodnih uloga i indeks rodnih normi kod mladića variraju između 36% i 63%. Nešto lošija situacija je sa stavovima mladića prema homoseksualcima. Taj indeks kod mladića iznosi 19%-29% što pokazuje da većina testiranih mladića pokazuje netoleranciju prema ovoj grupi i to je definitivno jedan od prioriteta budućeg rada. Indeks rodne ravnopravnosti kod djevojaka varira između 34% i 76%. Generalno, možemo zaključiti da djevojke imaju rodno ravnopravnije stavove od mladića, a posebno su tolerantnije prema gej populaciji.

Značajne razlike između gradova nisu primijećene, osim u Novom Travniku gdje su rezultati nešto lošiji, tj. uočeni su rodno netolerantni stavovi.

Dakle, ostvaren je napredak, ali možemo zaključiti da indeksi rodne ravnopravnosti i dalje nisu toliko visoki i da bi rad sa mladićima u tom pogledu trebao biti nastavljen. Naime, u završnoj anketi, prosječno do 55% mladića ispoljava rodno neravnopravne uloge i norme, od čega 70% pokazuje socijalnu distancu prema homoseksualcima. Kod djevojaka, u prosjeku 40% ima stereotipne stavove o rodnim ulogama, normama i stavovima prema homoseksualcima.

Svi ovi rezultati su kompatibilni sa nekim prethodnim rezultatima anketa koje je CARE sproveo na sličan način. Još jednom je potvrđeno da ovaj program zaista doprinosi razvoju rodne ravnopravnosti među mladima. Veliki broj mlađih odrasta u okruženju koje promoviše rodne stereotipe i nejednakosti. Veliki broj mlađih ljudi ne dovodi u pitanje te naučene lekcije i poruke. Ovaj program ih podstiče da razmotre neke „istine“ za koje očigledno nemaju zdravih i razumnih osnova.

Zdravlje

U zdravstvenoj sferi testirali smo upotrebu psihoaktivnih supstanci, mentalno zdravlje i znanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju. Rezultati u ovoj oblasti nisu baš obećavajući. Slični, ili čak nešto lošiji rezultati vezani za upotrebu psihoaktivnih supstanci vidljivi su u završnoj anketi. Između 12% i 57% mladića i 5% i 28% djevojaka piće alkohol (nekoliko puta mjesečno ili više). Najveći

procenti su u Banjoj Luci, Bijeljini, Brčkom i Istočnom Sarajevu. To je možda rezultat socijalizacije i vjerskih i kulturnih razlika mladića sa ovog područja. U većini slučajeva 20%-30% mlađih puši cigarete. Mladići iz Novog Travnika i Brčkog najviše puše. U većini gradova 2%-15% mlađih koristilo je marihanu. Rezultati završne ankete pokazuju da veći procenat mladića i djevojaka u svim gradovima pije alkohol, puši cigarete i marihanu. Mislimo da je ovaj negativni trend posljedica razvoja adolescenata, praćena prihvatanjem nekih vršnjačkih normi koje nisu pozitivne. Pored toga, mladići i djevojke se sve više suočavaju sa pitanjem budućeg zaposlenja, finansijske emancipacije i smisla života. Svi ovi izazovi stvaraju pritisak koji može prouzrokovati loše raspoloženje ili čak neka teža psihička stanja.

U izjavi o mentalnom zdravlju, stanje sreće (64%-82% mladića i 63%-86% djevojaka) dominira u posljednjih mjesec dana. Nervoza je bila manje prisutna (kod 11%-33% mladića i 16%-37% djevojaka). Nisu zabilježene značajne razlike između početne i završne ankete. Ovi rezultati su u skladu sa nekim prethodnim istraživanjima koje je CARE organizovao u 2017. i 2020. godini. Program prevencije ima ograničavajući uticaj na mentalno zdravlje, jer brojni drugi izazovi u adolescenciji ugrožavaju mentalno zdravlje mlađih. To se, prije svega, odnosi na izbor buduće profesije, finansijsku nezavisnost, izbor emotivnih partnera, itd.

Indeks znanja o reproduktivnom zdravlju, PPI i kontracepciji u svim gradovima (osim u Novom Travniku) varira od 21% do 71%. Znanje u završnoj anketi je bolje nego u početnoj anketi. Rezultati su obično bolji za 5-15%. Ovi rezultati nesumnjivo ukazuju na pozitivan uticaj i vrijednost realizovanog programa. Sve u svemu, najveći napredak programa postignut je u ovoj oblasti. Ovi rezultati su ohrabrujući jer je seksualno i reproduktivno zdravlje veoma važno u životu svake osobe. Imajući u vidu da trenutno niko ne podučava učenike tim temama, važno je da programi NVO adekvatno odgovore na potrebe učenika.

U vezi sa gore navedenim, korisni su podaci o upotrebi kontraceptivnih sredstava. U periodu završne ankete, značajan broj mladića (33%-78%) i djevojaka (67%-94%) navodi da nisu imali seksualni odnos. Među onima koji su imali seksualni odnos, veći procenat čine oni koji su koristili kontraceptivna sredstva (21%-52% mladića; 4%-20% djevojaka). Uprkos poboljšanju, potrebno je i u budućnosti sprovoditi edukativne kampanje o važnosti kontracepcije. To je posebno prioritet u Novom Travniku i Tuzli.

Nasilje

Oko 67%-79% mladića i 78%-91% djevojaka smatra da je verbalna uvreda nasilje. Dakle, značajan procenat mladića (21%-33%) i mlađih žena (9%-22%) ne doživljava verbalno i psihološko nasilje kao nasilje. Pogrešna percepcija nasilja može rezultirati pojačanim nasilničkim ponašanjem i tolerancijom prema istom. Pozitivno je to što su u većini slučajeva stavovi prema nasilju u završnoj anketi zreliji nego u početnoj anketi. Percepcija značenja i oblika nasilja je razvijenija.

U završnoj anketi, 16%-38% mladića i 9%-21% djevojaka učestvovalo je u vršenju verbalnog i psihološkog nasilja u posljednja tri mjeseca. To je najočiglednije kod mladića iz Brčkog i Tuzle. Kada upoređujemo početnu i završnu anketu, dosljedne razlike nisu primijećene.

U završnoj anketi fizičko nasilje je potvrdilo 15%-29% mladića i 5%-14% djevojaka. Kada je riječ o mladićima, najniži nivo fizičkog nasilja je zabilježen u Novom Travniku (15,6%), a kod djevojaka u Jablanici (5,3%). Najviši nivo je zabilježen kod mladića iz Tuzle i Sarajeva, te kod djevojaka iz Banje Luke. Na kraju programa možemo vidjeti neke pozitivne znakove. Fizičko nasilje u većini gradova manje je izraženo u završnoj anketi. Napredak, u poređenju sa početnom anketom, je zabilježen kod 8%-25% mladića i 5%-20% djevojaka. Rezultati pokazuju da su druge vrste nasilja (grupno nasilje, sajber nasilje, itd.) takođe manje prisutne u završnoj anketi nego u početnoj anketi. Verbalno ili fizičko nasilje prema osobama koje su percipirane kao homoseksualci potvrdilo je 2%-16% mladića i 0%-16% djevojaka. Nasilje nad homoseksualcima manje je u završnoj fazi. Rezultati u svim gradovima ukazuju na to da je program pozitivno uticao na smanjenje nasilničkog ponašanja. Još jedna pozitivna stvar je što bi u završnoj anketi veći procenat mladih pokušao da spriječi nasilje koje se dešava u njihovoj okolini i ne bi bili pasivni.

Indeks negativnih stavova prema rodno zasnovanom nasilju u završnoj anketi u svim gradovima se kreće između 68% i 78% (među mladićima) i 75% i 88% (među djevojkama). Otuda vidimo da većina mladića i djevojaka osuđuje rodno zasnovano nasilno ponašanje. Ipak, zabrinjavajući je procenat od 12%-32% mladića i djevojaka koji na implicitniji ili eksplicitniji način podržavaju ovu vrstu nasilja. Napredak, u poređenju sa početnom anketom, u većini slučajeva je 5%-15%.

Kada je u pitanju nasilje u vezi, psihološko nasilje je prisutno između 12% i 19% kod mladića i 5% i 18% kod djevojaka. Ova vrsta nasilja je izraženija od fizičkog i seksualnog nasilja. Fizičko nasilje je različito zastupljeno. Ono varira između 4% i 9% kod mladića i 3% i 17% kod djevojaka (osim u Novom Travniku, gdje dostiže visokih 39%). Seksualno nasilje u vezi je manje prisutno i varira do 4%, osim u Novom Travniku gde iznosi 10% (tj. tri ispitanice su potvrdile ovu vrstu iskustva). Procenat onih koji su prijavili da su bili žrtve nasilja u vezi dostiže i do 3%. Ako uporedimo rezultate između početne i završne ankete, pozitivno je to što je u većini slučajeva iskustvo psihološkog i fizičkog nasilja u intimnoj vezi manje prisutno u završnoj anketi. Fizičko nasilje je posebno niže, obično niže za oko 10%.

U završnoj anketi, većina mladića i djevojaka (52%-91%) osjeća se sposobnim i spremnim da spriječe moguće nasilno ponašanje u intimnoj vezi. U završnoj anketi, ispitanici su se izjasnili spremnijima i osnaženijima. U prosjeku je taj procenat veći za 5%-15%.

Učešće u programu intervencije

Učešće mladih u projektnim aktivnostima razlikuje se od grada do grada. U aktivnostima BMK-a, najveće učešće imali su mladi ljudi iz Jablanice, Tuzle, Banje Luke i Istočnog Sarajeva. Procenat učešća u radu i aktivnostima BMK-a kretao se i do 42%. Učešće mladih u radionicama bilo je 21%-57%. Najveći procenti učešća bili su u Tuzli, Banjoj Luci i Jablanici. Sigurno je da je situacija izazvana

pandemijom COVID-19 uticala na nivo učešća koji je u nekim aktivnostima bio niži od očekivanog, ali to je faktor na koji niko nije mogao da utiče.

Između 15% i 64% mlađih iz svih gradova (u prosjeku 40%) kaže da su tokom radionica puno naučili. Mladi iz Banje Luke, Bijeljine i Tuzle su najzadovoljniji radionicama.

Tokom projekta promotivne aktivnosti (leci, posteri, Facebook i Instagram stranica) uglavnom su viđene u Jablanici i Tuzli. Između 20% i 45% ispitanika vidjelo je neke od promotivnih materijala. Mladi su pratili promociju projekata uglavnom na društvenim mrežama, Instagramu i Facebooku (19%-72%).

Između 20% i 50% ispitanika vidjelo je ili učestvovalo u kampanjama projekta. Najveći procenat (35%-74%) se sjeća promocije Budi muško kluba, a potom promocije radionica (39%-64%). Najveći procenat ispitanika (35%-62%) se sjeća promocije Budi muško kluba, a potom promocije radionica i „Jesi OK?“ kampanje (30%-60%).

Generalno, većina ispitanika (40%-60%) zadovoljna je pomenutim aspektima rada. Ispitanici u skoro svim gradovima veoma su cijenili komunikaciju i druženje, zatim rad trenera, kao i metode korištene tokom rada. Većina ispitanika je visoko ocijenila i pokazala zadovoljstvo projektom u cjelini. Najveći nivo zadovoljstva zabilježen je u Tuzli, Bijeljini i Banjoj Luci.

Korelacija između pojava

Testirali smo da li postoji statistička korelacija između određenih pojava, tj. da li je njihova manja ili veća zastupljenost međusobno povezana. Utvrdili smo da postoji korelacija između nekoliko karakteristika u svim gradovima. Mladi koji su skloniji vršnjačkom nasilju često vrše više nasilja u vezama. Nasilje nad ženama u svim gradovima značajno je povezano sa nasiljem uopšte, prethodnom izloženosti nasilju i konzumiranjem alkohola. Ovi mladi ljudi takođe koriste alkohol, cigarete ili marihuanu, imaju rodno neravnopravnije stavove i više učestvuju u nasilju. Isto tako, ti su mladi ljudi u prošlosti bili više izloženi nasilju i imaju lošije mentalno zdravlje. Čini se da je to začarani krug u kojem različite lične frustracije i problemi mlađih izazivaju druga antisocijalna ponašanja.

Utvrđene su određene razlike između mladića i djevojaka. Djevojke imaju rodno ravnopravnije stavove, veće znanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, ali imaju i lošije mentalno zdravlje. Mladići koriste psihoaktivne supstance više nego djevojke. Učešće u nasilju je uglavnom veće među mladićima, ali ta razlika nije bitna kao što je to bio slučaj u nekim prethodnim anketama. To je posebno vidljivo kada je u pitanju fizičko nasilje u vezama, gdje primjećujemo veće procente kod djevojaka. Ove rezultate treba dodatno provjeriti jer mogu biti posljedica takozvanog „društveno poželjnog odgovora“, tj. moguće je da mladići voljno ili nevoljno minimiziraju svoje nasilno ponašanje, a djevojke preveličavaju kako bi se predstavile kao emancipovanije.

Prioriteti u različitim gradovima

Ako uporedimo gradove, možemo vidjeti da je slika pomalo šarena i da ne možemo generalizovati da mladi iz određenog grada žive bolje ili gore. Neke karakteristike su zajedničke za sve gradove.

Zajedničke karakteristike

Napredak u razvoju rodno ravnopravnih stavova je postignut u svim gradovima. Međutim, rodni stereotipi, uključujući homofobiju, i dalje su vidljivi u svim gradovima i trebalo bi ih ubuduće rješavati. Rezultati završne ankete pokazuju da je procenat onih koji koriste alkohol, cigarete i marihuanu porastao u svim gradovima. Znanje djevojaka i mladića o seksualnom i reproduktivnom zdravlju je na prosječnom nivou u svim gradovima, a bolje u završnoj fazi. U završnoj anketi počinjeno fizičko nasilje i rodno zasnovano nasilje smanjeni su u većini gradova. Isto tako, većina ispitanika u svim gradovima ima za cilj konstruktivno djelovanje i rješavanje konflikta ako se on pojavi.

Prioriteti u različitim gradovima

U ovom dijelu ćemo navesti teme i pitanja koja bi trebali biti prioriteti u budućem radu u određenim gradovima.

Banja Luka: rodni stavovi; homofobija; konzumiranje alkohola; znanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju; upotreba kontraceptivnih sredstava (posebno od strane djevojaka); mentalno zdravlje djevojaka, pogrešna percepcija nasilja; fizičko nasilje; fizičko nasilje u vezi.

Bijeljina: rodni stavovi; homofobija; pušenje marihuane; konzumiranje alkohola; znanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju; kontraceptivnih sredstava (posebno od strane djevojaka); spremnost za sprečavanje nasilja u okruženju.

Brčko: rodni stavovi; homofobija; pušenje cigareta; konzumiranje alkohola; znanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju; upotreba kontraceptivnih sredstava (posebno od strane djevojaka); pogrešna percepcija nasilja; fizičko nasilje.

Istočno Sarajevo: rodni stavovi; homofobija; konzumiranje alkohola; znanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju; upotreba kontraceptivnih sredstava (posebno od strane djevojaka); pogrešna percepcija nasilja; spremnost za sprečavanje nasilja u okruženju.

Jablanica: rodni stavovi; homofobija; znanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju; upotreba kontraceptivnih sredstava (posebno od strane djevojaka); pogrešna percepcija nasilja; sajber nasilje; spremnost za sprečavanje nasilja u okruženju.

Mostar: rodni stavovi; homofobija; pušenje cigareta; znanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju; upotreba kontraceptivnih sredstava (posebno od strane djevojaka); pogrešna percepcija nasilja; grupno nasilje; sajber nasilje; nasilje prema homoseksualcima.

Novi Travnik: rodni stavovi; homofobija; pušenje cigareta; znanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju; upotreba kontraceptivnih sredstava (posebno od strane djevojaka); pogrešna percepcija nasilja; fizičko nasilje; spremnost za sprečavanje nasilja u okruženju.

Sarajevo: rodni stavovi; homofobija; znanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju; upotreba kontraceptivnih sredstava (posebno od strane djevojaka); mentalno zdravlje (posebno djevojaka); pogrešna percepcija nasilja; fizičko nasilje; nasilje u vezi; spremnost za sprečavanje nasilja u okruženju.

Tuzla: rodni stavovi; homofobija; znanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju; upotreba kontraceptivnih sredstava (posebno od strane djevojaka); pogrešna percepcija nasilja; psihičko i fizičko nasilje; sajber nasilje; fizičko nasilje u vezi; spremnost za sprečavanje nasilja u okruženju.

ZAKLJUČAK

Zaključak

U devet gradova BiH sprovedene su početna i završna anketa kroz koje smo pokušali testirati efekte programa intervencije koji je imao za cilj razvijanje zdravih životnih stilova kod mladića i djevojaka. Dobijeni rezultati su zanimljivi, a sličnost efekata između gradova ukazuje na autentičnost rezultata.

U svim gradovima, najznačajniji napredak postignut je na polju stavova prema rodnim odnosima. Međutim, rojni stereotipi, uključujući homofobiju, i dalje su vidljivi u svim gradovima i trebalo bi ih ubuduće rješavati. Znanje djevojaka i mladića o seksualnom i reproduktivnom zdravlju je na prosječnom nivou u svim gradovima, a bolje u završnoj fazi. U završnoj anketi počinjeno fizičko nasilje, grupno nasilje i rodno zasnovano nasilje smanjeni su u većini gradova. Takođe, većina ispitanika u svim gradovima ima za cilj konstruktivno djelovanje i rješavanje konflikta ako se on pojavi. Nismo uočili napredak ili dosljedne promjene na polju mentalnog zdravlja. Jedini slabiji rezultat odnosi se na upotrebu različitih psihoaktivnih supstanci (alkohol, cigarete i marihuana) što je u korelaciji sa vršnjačkim normama koje prate taj period odrastanja, kao i sa nekim tradicionalnim i kulturnim običajima na našem području.

Generalno je većina ispitanika zadovoljna različitim aspektima projektnih aktivnosti. Ispitanici u skoro svim gradovima visoko su ocijenili rad trenera i vršnjačkih edukatora, komunikaciju i druženje, kao i metode korištene tokom rada.

Možemo zaključiti da dobijeni rezultati evaluacije ukazuju na svrshodnost ovog programa. Mladići i djevojke u BiH izražavaju brojne lične i socijalne probleme, ali očito je da se većina tih problema može riješiti adekvatnim, interaktivnim i omladinskim radom koji uvažava potrebe mladih. Nadamo se da će program podstaći nadležne državne obrazovne ustanove i škole da aktivnije rade na uspostavljanju redovnih školskih programa koji bi vodili ka poboljšanju životnih stilova mladih.

Literatura

- Allen, J., Philliber, S., Herrling, S., & Kupermine, G. (1997). Preventing teen pregnancy and academic failure: Experimental evaluation of a developmentally based approach. *Child Development*, 64(4), 729-744.
- Evans, C. B., Fraser, M. W., & Cotter, K. L. (2014). The effectiveness of school-based bullying prevention programs: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, 19(5), 532-544.
- Gaffney, H., Ttofi, M. M., & Farrington, D. P. (2019). Evaluating the effectiveness of school-bullying prevention programs: An updated meta-analytical review. *Aggression and violent behavior*, 45, 111-133.
- Keleher, H. & Armstrong, R. (2005). *Evidence-based mental health promotion resource*. Melbourne, Victoria: Department of Human Services and VicHealth.
- Komro, K. A., & Stigler, M. (2000). *Growing absolutely fantastic youth: A review of the research on "best practices."* Minneapolis, MN: School of Public Health, University of Minnesota.
- Millstein, S. G., Petersen, A. C., & Nightingale, E. O. (Eds.). (1993). *Promoting the health of adolescents: New directions for the twenty-first century*. New York: Oxford University Press.
- O'Brien, M. U. & Weissberg, R. P. (2004). What works in school based social and emotional learning programs for positive youth development. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 591 (86). 86-87.
- Petrosino, A., Turpin-Petrosino, C., & Buehler, J. (2002). Scared Straight'and other juvenile awareness programs for preventing juvenile delinquency. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 2.
- Patton, G. C., Bond, L., Carlin, J. B., Thomas, L., Butler, H., Glover, S., et al. (2006). Promoting social inclusion in schools: A group-randomized trial of effects on student health risk behavior and well-being. *American Journal of Public Health*, 96(9), 1582-1587.
- Roth, J., Brooks-Gunn, J., Murray, L., & Foster, W. (1998). Promoting healthy adolescents: Synthesis of youth development program evaluations. *Journal of research on adolescence*, 8(4), 423-459.
- Rumpf, H. J., Meyer, C., Hapke, U., John, U. (2001). Screening for mental health: validity of the MHI-5 using DSM-IV Axis I psychiatric disorders as gold standard. *Psychiatry research*, 105(3), 243-253
- Saewyc, E. M. & Stewart, D. (2008). *Evidence for healthy child and youth development interventions for core public health functions*. Vancouver, BC: McCreary Centre Society.

Stice, E., Shaw, H., Bohon, C., Marti, C. N., & Rohde, P. (2009). A meta-analytic review of depression prevention programs for children and adolescents: factors that predict magnitude of intervention effects. *Journal of consulting and clinical psychology*, 77(3), 486.

Wright, R., John, L., Ellenbogen, S., Offord, D. R., Duku, E. K., & Rowe, W. (2006). Effect of a structured arts program on the psychosocial functioning of youth from low-income communities: Findings from a Canadian longitudinal study. *Journal of Early Adolescence*, 26(2), 186-205.

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

